

Jiří Hutečka

»Tukaj ni nič novega!«

*Komunikacijske strategije in dinamika spolov v družinskem dopisovanju med prvo svetovno vojno**

HUTEČKA, Jiří, dr., izredni profesor, Univerzita Hradec Králové, Rokitanského 62, CZ-500 03 Hradec Králové III, jiri.hutecka@uhk.cz

316.772.4-055.4"1914/1918"

»TUKAJ NI NIČ NOVEGA!«

Komunikacijske strategije in dinamika spolov v družinskem dopisovanju med prvo svetovno vojno

V članku je predstavljena študija primera, ki temelji na dveh zbirkah pisem parov iz Moravske med prvo svetovno vojno. Avtor s pomočjo teh zbirk, ki vključujeta bodisi obe strani dopisovanja bodisi samo ženinovo stran (kar je razmeroma neobičajno), poskuša slediti osnovnim strategijam, ki so jih zadevne strani v vojnem času uporabljale v pogovoru med bojiščem in domačo fronto in ki segajo od diskurzivnega molka do standardnih pomirjujočih fraz ter strategij, vse do trenutkov, ko se te strategije zlomijo pod težo dogodkov. Obenem besedilo proučuje tudi, kako te strategije odražajo spremembe struktur spola in odnosov med spoloma v vojni družbi, zlasti z vidika vse močnejše ženskosti in vse šibkejše moškosti.

Ključne besede: prva svetovna vojna, zasebno dopisovanje, vojna družba, domača fronta, odnosi med spoloma, zgodovina spola

HUTEČKA, Jiří, PhD, Associate Professor, University of Hradec Králové, Rokitanského 62, CZ-500 03 Hradec Králové III, jiri.hutecka@uhk.cz

316.772.4-055.4"1914/1918"

“THERE IS NOTHING NEW OUT HERE!”

Communication Strategies and Gender Dynamics in the First World War Family Correspondence

The article is a case study based on two collections of letters between couples in Moravia during the Great War. Using these collections, which include either both or – rather uniquely – only the woman's side of the correspondence, the author tries to follow the basic strategies employed by the respective parties to the wartime dialogue between the frontline and the home front, ranging from discursive silence to standardized “calming phrases” and strategies, all the way to the moments when these strategies crumble under the weight of events. In parallel, the text also focuses on the way these strategies reflected the changing gender structures and relations in wartime society, particularly the sense of empowered femininity and weakened masculinity.

Keywords: First World War, personal correspondence, wartime society, home front, gender relations, gender history

* Nekoliko obsežnejša različica tega članka je bila izvorno objavljena v angleščini pod naslovom “‘There Is Nothing New Out Here!’ A Case Study of Communication Strategies and Gender Dynamics in the First World War Family Correspondence,” *Theatrum Historiae* 21/2017, str. 167–193. Članek je iz angleščine prevedla Tamara Žerjav.

»Dragi očka! Pošiljava ti pristrčne objeme in poljube. Danes nisva dobila pošte. Tukaj ni nič novega. Spet imamo lepo vreme. Si dobil moja pisma? Pa časopise? Jutri ti bom spet poslala paket. Piši takoj, ko boš lahko, da bom vedela, da si se vrnil, komaj čakam na novice. Poljubi in pozdravi, Mára in Milda.«

Marie Zemanová svojemu možu, 9. april 1918¹

Na začetku aprila 1918 je velika vojna v Franciji in Belgiji stopila v odločilno fazo: Rusija je že zapustila prizorišče, nemške čete na zahodni fronti so izgubljale svoj začetni zagon in ameriške čete so končno začele prihajati v jarke. Obenem se je avstro-ogrsko vojska pripravljala, da še zadnjič pritisne na bojne vrste Srčne zaveze na reki Piavi, francoske, britanske, srbske in grške čete pa so podobno načrtovale v makedonskih gorah. Na tej skoraj pozabljeni fronti ob mirni gladini albanskega pristanišča Drač na jadranski obali je *Feldpostkarte* (dopisnica vojne pošte), ki je zgoraj v celoti citirana, našla svojega prejemnika. Marie Zemanová, gospodinja iz Olomuca, jo je poslala svojemu možu, petintridesetletnemu *Zugsführerju* (vodniku) Pavlu Zemanu, ki je služil kot računovodja pri lokalnem avstro-ogrskem poveljstvu. Besedilo, napisano na koščku trdega papirja, neverjetno učinkovito povzema vse glavne teme družinskega dopisovanja v vojnem času: ljubezen, naklonjenost, tesnoba, agonijo čakanja, željnost novic, čustveno in materialno solidarnost, čustveno odvisnost, pa tudi navidez nekoristno mašilo, značilno za dopise srednjega razreda v tem času.

Vojno dopisništvo je zgodovinarjem vedno nudilo koristen vpogled v vojaški konflikt na najbolj osebnih ravni. To zlasti velja za prvo svetovno vojno, ki je, če parafraziramo znano trditev Paula Fussella, bolj ali manj prva »pismena vojna«. ² Prvič v človeški

zgodovini, z možno izjemo ameriške državljanske vojne, so vsi dejavni udeleženci v velikem spopadu, vse do običajnih moških in žensk na fronti in doma, znali brati in pisati. In to znanje so tudi na veliko uporabljali. V zahodni in srednji Evropi je vojna prenesla družbeno prakso rednega dopisovanja vse do najnižjih stopničk družbene lestvice in jo uspešno razširila med prebivalstvom. Pošta, ki je bila skoraj edini način komunikacije med bojiščem in domačo fronto, je postala stalnica družinskega in zasebnega življenja v vseh družbenih skupinah. Vsi vpleteni, zlasti vojaško poveljstvo, so se dobro zavedali pomembnosti redne pošte za moralo čet in so vložili veliko truda v zagotavljanje njenega nemotenega delovanja. ³ »Piši, kadar koli lahko,« je postala morda najpogostejše ponovljena fraza v pismih, ki so jih vojaki pošiljali domov, čustvena odvisnost od kakršnih koli novic pa je postala značilna tema v njihovih dnevnikih in spominih. ⁴

Od uvedbe »nove vojaške zgodovine« v zahodna zgodovinska dela v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja se je vse več raziskovalcev začelo zanimati za osebne izpovedi, pri čemer pristopi k proučevanju dopisov segajo od *Alltagsgeschichte* do psiho-zgodovin, vse do proučevanja lojalnosti v vojnem času. V zadnjih nekaj desetletjih so se ti novi trendi uveljavili tudi v raziskovanju Avstro-

¹ Marie Zemanová Pavlu Zemanu, 9. april 1918, zbirka pisem družine Zeman, Vlastivědné muzeum v Olomouci (VMO), zbirka »Novodobé dějiny – Odboj«, inventarna številka 67/2016. [V nadaljnjem besedilu se navaja samo po imenu dopisnikov in datumu, saj so vsa pisma iz iste zbirke.] Hvala ležem sem dr. Karlu Podolskemu, kustosu zbirk moderne zgodovine in vojaške zgodovine v muzeju Vlastivědné muzeum v Olomouci, ki me je opozoril na obstoj te nedavno odkrite zbirke dokumentov in mi omogočil, da sem jo lahko podrobno proučil.

² Za Fussellovo opredelitev prve svetovne vojne kot »literarne vojne« glej Paul FUSSELL, *The Great War and Modern Memory*, New York 1977, str. 157–158.

³ V najbolj prometnih dneh je avstro-ogrsko poštna služba posredovala več kot devet milijonov dopisnic, pisem, zavojev in paketov ter vseh drugih možnih stvari med domom in svojimi več kot petstotimi uradi na bojiščih in dvestotimi poštnimi uradi v oporiščih. Čeprav je vojska razmišljala o omejitvi te ogromne količine z uvedbo poštnine za pisma do sto gramov (ki so bila zastonj), tega ni nikoli storila, ker se je bala odziva javnosti. Glej Frederick PATKA, *Auch das war die Feldpost. Episoden aus dem dienstlichen Alltag der k.u.k. Feldpost 1914–1918*, v: Joachim GATTERER – Walter LUKAN (ured.), *Studien und Dokumente zur Österreichisch-Ungarischen Feldpost im Ersten Weltkrieg*, Dunaj, 1989, str. 332–334; ter Paul HÖGER, *Das Post- und Telegrafwesen im Weltkrieg*, prav tam, str. 43–48. Za pregled razmer v zvezi z dopisi vojnih ujetnikov glej Alon RACHAMIMOV, *POWs and the Great War. Captivity on the Eastern Front*, Oxford 2002, str. 135.

⁴ O pomembnosti pošte v življenju vojaka glej Michael ROPER, *The Secret Battle. Emotional Survival in the Great War*, Manchester 2009, str. 5–6; ali Richard HOLMES, *Acts of War. Behavior of Men in Battle*, New York 1982, str. 88–89. Za poseben primer čeških vojakov glej Jiří HUTEČKA, *Men under Fire. Motivation, Morale and Masculinity among Czech Soldiers in the Great War*, New York - Oxford 2020, str. 186–197.

-Ogrske.⁵ Čeprav je dopisovanje v zadnjih nekaj letih nedvomno postalo pomembna tema v čeških zgodovinskih delih, pa se pisma čeških vojakov in njihovih družin med prvo svetovno vojno zdijo razmeroma zapostavljena. Študije, ki so bile objavljene, so večinoma metodološko konzervativne in, čeprav njihovi avtorji priznavajo ogromen potencial vojnega dopisovanja, se v delih večinoma osredotočajo na povzemanje vsebine dopisov in o njej ne zastavljajo vprašanj.⁶ Da bi to stanje vsaj malo popravili, se ta članek z začetek skromnim naborom virov trudi prikazati nove možne poti za prihodnje proučevanje češkega vojnega dopisovanja.

Glavni cilj tega članka je obravnavati številne teme, ki se pojavljajo v vojnem dopisovanju, in

bralcu predstaviti študijo primera dveh moravskih parov ter njune komunikacije, v kateri avtor išče globlje strukture, ki prežemajo navidez preprost jezik dopisovanja zakoncev med letoma 1914 in 1918, ter spremembe v strukturah spola in spolnih identitetah v vojnem času, ki jih jezik odraža. Natančneje: v članku je predstavljena analiza dveh prepletenih ravni komunikacije, ki sta prisotni v vojnem dopisovanju. Najprej bo pozornost posvečena *komunikacijskim strategijam*, ki so jih uporabljali dopisovalci. Dopisovanje je bilo v prvi vrsti način *sporočanja* informacij, dojemanja realnosti, izkušenj, občutkov in čustev. Pri proučevanju dopisov ali pravzaprav kakršne koli komunikacije uveljavljeno metodološko načelo narekuje vprašanja »kdo govori, komu, o čem in zakaj zdaj?«⁷ Obstajajo vse mogoče kombinacije »pisemskega dialoga« v vojnem času in, kot bo prikazano v nadaljevanju, odgovori na zgornja vprašanja bolj ali manj določajo uporabljene komunikacijske strategije, saj so slednje tesno povezane z namenom komunikacije in njenim družbenim ozadjem. V tem članku bo pozornost posvečena komunikaciji med zakonskimi partnerji, možmi in ženami, očeti in materami ter njihovim pogovorom o vsakodnevnih težavah, radostih in skrbeh. Osredotočenost na zakonske pare nas zlahka privede do druge ravni analize, na kateri bo obravnavana spolna dinamika, razvidna iz dopisov. Če na komunikacijo med navedenimi družbenimi kategorijami pogledamo skozi objektivno zgodovino spola, ta ni več zgolj komunikacija, ki prečka mejo med domom in fronto, temveč tudi dialog med člani spolnih družbenih skupin. Komunikacija med možem in ženo oziroma očetom in materjo neizogibno poteka v kontekstu prevladujočega spolnega reda in jo je zato mogoče obravnavati kot komunikacijo med posameznimi izkušnjami moškosti in ženskosti.⁸ Dinamika spolov je torej

⁵ Za primere iz zahodne Evrope glej Michael ROPER, *The Secret Battle. Emotional Survival in the Great War*, Manchester 2009; Martha HANNA, *A Republic of Letters: The Epistolary Tradition in France during the World War I*, v: *The American Historical Review*, vol. 108, št. 5 (2003), str. 1338–1361; ali Klaus LATZEL, *Vom Kriegserlebnis zu Kriegserfahrung: Theoretische und methodische Überlegungen zur erfahrungsgeschichtlichen Untersuchung von Feldpostbriefen*, v: *Militär-geschichtliche Mitteilungen*, vol. 56 (1997), str. 1–30; Bernd ULRICH, *Die Augenzeugen: Deutsche Feldpostbriefe in Kriegs- und Nachkriegszeit, 1914–1933*, Essen 1997. Za Avstro-Ogrsko glej Gerald LAMPRECHT, *Feldpost und Kriegserlebnis. Briefe als historisch-biographische Quelle*, Innsbruck 2001; ter Bernd ULRICH, *Feldpostbriefe im Ersten Weltkrieg – Bedeutung und Zensur*, v: Peter KNOCH (ured.), *Die Rekonstruktion des Kriegsalltags als Aufgabe der historischen Forschung und der Friedenserziehung*, Stuttgart 1989. Za uporabo vojnega dopisništva za analizo zapletenega vprašanja privrženosti glej Péter HANÁK, *Die Volksmeinung während des letzten Kriegsjahres in Österreich-Ungarn*, in Richard G. PLASCHKA – Karl-Heinz MACK (ured.), *Die Auflösung des Habsburgerreiches: Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum*, München 1970, str. 58–66; za navdihujočo analizo posebnega primera vojnih ujetnikov glej RACHAMIMOV, *POWs and the Great War*.

⁶ Za značilen primer glej Jana TEJKALOVÁ, *Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády*, v: *Historie a vojenství*, vol. 50, št. 2 (2001), str. 332–370. David Pazdera je v svoji študiji predstavil kritiko tega pristopa in pozval, naj se dopisi ne obravnavajo kot vir objektivnih informacij, temveč kot sredstvo za možno rekonstrukcijo »subjektivnega dojemanja«, ki je služilo zlasti enemu namenu: osnovni komunikaciji med domom in fronto. Njegov poziv je sicer utemeljen, vendar pa je njegovo delo precej ozko usmerjeno, saj je zanemaril obstoječo tujo literaturo in povzel samo ključne teme z vidika proučevanja vsakodnevnega življenja vojakov. Glej David PAZDERA, *Korespondence jako jeden z pramenů pro výzkum každodennosti českých vojáků rakousko-uherské armády ve Velké válce*, v: *Historie a vojenství*, vol. 52, št. 1 (2003), str. 37–43.

⁷ ROPER, *The Secret Battle*, str. 25.

⁸ Za osnovno teorijo spola, moškosti in ženskosti, glej Jiří HUTEČKA – Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Od genderu k maskulinitám*, v: Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ – Jitka KOHOUTOVÁ – Radmila PAVLÍČKOVÁ – Jiří HUTEČKA in drugi, *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: Koncepty, metody, perspektivy*, Praga 2012, str. 9–20; R. W. CONNELL, *Masculinities*, Berkeley 1995 (druga izdaja 2005); Michael ROPER – John TOSH (ured.), *Manful Assertions: Masculinities in Britain since 1800*, Oxford 1991; John TOSH, *What Should Historians Do with Masculinity? Reflections on Nineteenth-Century Britain*, v: *History Workshop Journal*, r. 38/1994,

Avstroogrski ujetniki v Rusiji, risba: Jindřich Vlček (Vojnogodovinski arhiv Praga)

neizbežno ozadje komunikacije katerega koli para v vojnem času in slednjo postavlja v zanimiv kontekst. Z besedami avstrijske zgodovinarke Christe Hämmerle lahko torej trdimo, da je družinsko dopiso-

vanje v vojnem času »zelo spolno pogojeno« zaradi logike delovanja vključenih socialnih struktur.⁹

Analiza spolne identitete in njene dinamike v vojnem dopisovanju v kontekstu srednje Evrope ni nov pojav in to besedilo temelji na teh zgodnejših prizadevanjih. Najprej Christa Hämmerle leta 1997 in nato Benjamin Ziemann leta 2003 sta začela utirati pot analizi spola v pismih iz vojnega časa ter s tem ustvarila referenčni okvir za prihodnje proučevanje. Zlasti pomembna je bila študija Christe Hämmerle, ki je temeljila na redki zbirki pisem dunajskega para zgornjega srednjega razreda, ki je vključevala obe strani dialoga. Podobno temo,

št. 1, str. 179–202; Ute FREVERT, »Mann und Weib, und Weib und Mann«: Geschlechter-Differenzen in der Moderne, München 1995; John TOSH, *The Old Adam and the New Man: Emerging Themes in the History of English Masculinities, 1750–1850*, v: Tim HITCHCOCK – Michele COHEN (ured.), *English Masculinities, 1660–1800*, London 1999, str. 217–238; Wolfgang SCHMALE, *Geschichte des Männlichkeit in Europa (1450–2000)*, Wien 2003; John TOSH, *Hegemonic Masculinity and the History of Gender*, v: Stefan DUDINK – Karen HAGEMANN – John TOSH (ured.), *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History*, Manchester 2004, str. 41–58; Martin DINGES (ured.), *Männer – Macht – Körper: Hegemoniale Männlichkeiten vom Mittelalter bis heute*, Frankfurt 2005; ali Christopher E. FORTH, *Masculinity in the Modern West: Gender, Civilization and the Body*, London 2008.

⁹ Christa HÄMMERLE, »You Let a Weeping Woman Call You Home? Private Correspondences during the First World War in Austria and Germany, v: Rebecca EARLE, *Letters, Writers and the Historian*, v: Rebecca EARLE (ured.) *Epistolary Selves: Letters and Letter-writers, 1600–1945*, Aldershot 1999, str. 157.

četudi bolj osredotočeno na specifične upodobitve moškosti, nasilja in ženskosti v vojnem času, obravnava tudi študija pisem družine berlinskih socialističnih intelektualcev, ki jo je opravila Dorothee Wierling.¹⁰ Tako v njenem delu, kot tudi v delu Christe Hämmerle, je bila uporabljena zbirka, v kateri sta ohranjeni dve (ali več) strani komunikacije. Tistih nekaj zbirk »moškega in ženskega vojnega dopisovanja«, ki vključujejo poglede z obeh strani »razkriva njihovo vzajemno odvisnost in prepletenost različnih načinov dojemanja ter izkušenj«, kot je zapisala Christa Hämmerle.¹¹ Po besedah Dorothee Wierling nam dajejo »edinstven dostop do razlag vojne in pomenskih okvirov, kot so si jih izmenjevale in izpogajale vpletene osebe«. Dodamo lahko tudi, da skozi specifične komunikacijske strategije razkrivajo dinamiko partnerstev, vrednote in odnose, ki so projicirani na obstoječ in stalno spreminjajoč se družbeni (torej tudi spolni) kontekst. To so teme, katerim se ta članek želi posvetiti z analizo dveh zbirk virov, ena izmed katerih so pisma družine Zeman.

Obseg obeh zbirk, ki sta naključni najdbi v povsem lokalnih zbirkah, je razmeroma omejen, kar je tudi razlog za izbiro oblike tega besedila kot študije primera. Prva, ki je že bila omenjena, je dozdevno nepopolna zbirka 109 dopisnic vojne pošte, ki jih je Marie Zemanová pošiljala svojemu možu, Pavlu Zemanu, v obdobju sedmih mesecev (od januarja do junija) v letu 1918. Pavel Zeman je bil uradnik v poveljstvu v Draču v Albaniji, daleč za bojnimi črtami, v civilnem življenju pa je bil računovodja

iz premožnejšega dela moravskega mesta Olomuc.¹³ Marie Zemanová je bila gospodinja, ki je postala poslovna ženska in je skrbela za gospodinjstvo, ki je vključevalo njo in njunega osemletnega sina Mildo (Miloslava). Celo v letu 1918 je bila zmožna obdržati služkinjo. Več informacij ni na voljo in prav tako ni ohranjenih drugih pisem, napisanih pred, po ali v tem obdobju (čeprav je jasno, da je bilo napisanih več pisem, celo v zadevnih sedmih mesecih, a so bila očitno izgubljena). Čeprav ta zbirka zajema samo eno stran komunikacije, in sicer ženino (zaradi česar je razmeroma edinstvena), lahko iz nje izluščimo številne vidike komunikacijskih praks. Poleg tega lahko iz zgodbe, ki jo dopisi pripovedujejo, poskusimo poustvariti dinamiko celotne komunikacije. Seveda nam ostajajo skrite podrobnosti strategij, pogovornih orodij in figur, ki jih je uporabljal Pavel Zeman, in vsakršna razlaga v zvezi s tem je zgolj utemeljeno domnevanje.

Druga zbirka, ki je še manjša (skupaj približno 50 pisem in dopisnic), je še bolj zanimiva, saj vključuje pisma, ki so jih napisali različni člani ene družine. Najprej je tu Jan Čundrle, učitelj v tridesetih (rojen je bil leta 1882) iz malega moravskega kraja Ivančice. Preden ga je 13. oktobra 1914 blizu Ivangoroda ujela ruska vojska, je služil kot rezervni podčastnik v 14. četi 93. pehotnega polka. Nato je preostanek vojne preživel kot vojni ujetnik v taborišču nekje v evropski Rusiji in se julija 1918 pridružil češkoslovaški legiji ter se oktobra 1920 vrnil domov.¹⁴ Josefa Čundrlová je bila njegova žena, ki je med vojno skrbela za tri majhne otroke (najmlajša Hanička je bila rojena januarja 1915, dva fantka, Jiří in Ivan, pa sta bila predšolske starosti) in je v kasnejši fazi vojne začela delati kot trgovka v Ivančicah, da bi nadomestila izgubljen možev zaslužek. Potem so tu še njihovi sorodniki, Janovi dve svakinji in

¹⁰ Glej Christa HÄMMERLE, »...wirf ihned alles hin und schau, dass du fortkommst.« Die Feldpost eines Paares in der Geschlechter(un)ordnung des Ersten Weltkriegs, v: *Historische Anthropologie*, vol. 6, št. 3 (1998), str. 431–458; Benjamin ZIEMANN, *Geschlechterbeziehungen in deutschen Feldpostbriefen des Ersten Weltkrieges*, v Christa HÄMMERLE – Edith SAURER (ured.), *Briefskulturen und ihr Geschlecht: Zur Geschichte der privaten Korrespondenz vom 16. Jahrhundert bis heute*, Dunaj 2003, str. 261–282; Dorothee WIERLING, *Imagining and Communicating Violence: The Correspondence of a Berlin Family, 1914–1918*, v Christa HÄMMERLE – Oswald ÜBEREGGER – Birgitta BADER-ZAAR (ured.), *Gender and the First World War*, Oxford 2014, str. 36–51. Za primer iz zahodne Evrope glej Martha HANNA, *Your Death*

¹¹ HÄMMERLE, »You Let a Weeping Woman Call You Home?«, str. 157.

¹² WIERLING, *Imagining and Communicating Violence*, str. 36.

¹³ Na drugih pismih v zbirki, ki jih je Marie Zemanovi poslal družinski prijatelj, je naveden naslov Bäckergasse 11. Gre za meščansko stanovanjsko stavbo v starem delu mesta, zgrajeno v začetku 20. stoletja. Glej pismo Ladislava Crháka Marie Zemanovi, 4. april 1915, zbirka pisem družine Zeman, VMO. Vse dopisnice Pavlu Zemanu so bile poslane poštenu uradu v oporišču v Draču brez dodatnih informacij (Etappentrainwerkstätte – Etappenpostamt No. 191, Durazzo, Albanien).

¹⁴ Glej evidenco o Janu Čundrletu v Vojaškem zgodovinskem arhivu v Pragi: <http://www.vuapraha.cz/soldier/11716976> (ogled 1. junija 2018).

njegov brat.¹⁵ Jan je očitno v središču pozornosti v celotni komunikaciji in je bodisi avtor pisem ali pa so pisma nanj naslovljena, vendar že samo dejstvo, da so vse strani bolj ali manj neposredno zastopane v komunikaciji, četudi nepopolno (po ocenah zbirka vključuje približno petino vseh poslanih pism, pri čemer ponekod manjkajo celotni deli), predstavlja odličen vir za analizo načinov, na katere je vojna oblikovala družinska razmerja, komunikacijske strategije ter spolni red v Moravski v vojnem času.

Kot je že bilo omenjeno, zgoraj citirana dopisnica Marie Zemanove njenemu možu Pavlu predstavlja nekakšen idealni tip vojnega dopisovanja z vidika vključenih tem. Ob primerjavi obeh zbirk lahko ugotovimo, da ta dopis vsebuje večino vseprisotnih tem iz obeh zbirk. Seveda je mogoče upravičeno trditi, da številne od teh tem niso rezultat konteksta, temveč posledica kulturno zakoreninjenih komunikacijskih strategij, značilnih za evropske srednje razrede v začetku 20. stoletja, naučenih tekom izobraževanja in ponotranjenih kot univerzalen koncept pisne komunikacije, njene strukture in književnih predlog ter vzorcev, ki se v njej uporabljajo.¹⁶ Dopisnice, ki jih je pisala Marie Zemanová, pričajo o tem, saj v njih pogosto prekomerno uporablja majhen nabor standardnih fraz, tako da njeni dopisi včasih postanejo mozaik vzorcev z le nekaj dodanimi informacijami. Vendar pa »pisma kažejo znake različnih okolij, v katerih so bila napisana«, kot ugotavlja Rebecca Earle v svojem uvodu k zbirki esejev o zgodovinskih pisemskih vzorcih, kar pomeni, da pismom ne dajejo njihovega končnega pomena zgolj kulturno uvelja-

vljene oblike, temveč tudi njihov specifičen krajevni in časovni kontekst.¹⁷

Nedvomno je besedna zveza, s katero Marie Zemanová naslovi in pozdravi svojega moža (»*Dragi očka! Pošiljava ti prirčne objeme in poljube.*«) standardna kulturna pisemska oblika, naučena v šoli, vendar pa je tudi v njej mogoče opaziti majhno spremembo pomena, ki izhaja iz konteksta vojne. Isto velja tudi za druge standardne fraze, vključene v citiran dopis, kot je vseprisotna izjava »*tukaj ni nič novega*« ali poročanje o trenutnih vremenskih razmerah. Sicer jih je mogoče obravnavati kot *topose*, značilne za pisemsko komunikacijo srednjega razreda v začetku 20. stoletja, vendar pa kontekst vojne in bistveno drugačne razmere, v katerih so se nahajale vpletene strani, naenkrat dajo tem »*mašilom*« drugačen pomen. Poleg tega lahko na isti dopisnici najdemo dele, ki so smiselni samo v kontekstu moderne družbe v vojni in jih je skoraj nemogoče najti v predvojnih komunikacijskih vzorcih. Vključujejo ponavljajoče se omembe vojnih poštnih storitev in njihove rednosti, kot tudi samo prakso vsakodnevnih pisemskih komunikacij na dolge razdalje. Prav tako so vedno navzoča zaskrbljenost zaradi pomanjkanja informacij ter veliki deli besedila, posvečeni tako imenovani »*materialni solidarnosti*« (zavoji in paketi, ki so bili poslani, prejeti ali izgubljeni), teme, specifične za realnost družine, ki jo je vojna razdelila. Te teme jasno kažejo, da je treba celotna pisma brati *predvsem* v kontekstu vojne, v katerem so bile pisemske tradicije evropskega srednjega razreda uporabljene za nove namene. Čeprav ne smemo pozabiti, da so pismo, kot književno obliko, oblikovale kulturne in družbene okoliščine in ga torej gre brati bolj kot besedilo specifičnega žanra kot pa odraza resničnosti, je jasno, da tega besedila ni mogoče ločiti od dejanskega življenja, vsaj ne v analizi, ki je osredotočena na način razlaganja teh oblik, torej na njihov pomen za bralca in avtorja. Kot bo razvidno v nadaljevanju, kulturno določene oblike sicer lahko ostajajo enake, vendar pa je njihov pomen odvisen od komunikacijskih strategij, ki jih je mogoče razumeti samo v ustreznem zgodovinskem kontekstu.

Namen vsake komunikacije je prenesti informacije, mnenja in občutke tako, da so izpolnjene

¹⁵ Zbirka dokumentov Jana Čundrleta je trenutno v zasebni lasti njegovih potomcev, avtor članka ima digitalno kopijo in vsi prihodnji sklici se nanašajo na to digitalno različico zbirke [v nadaljnjem besedilu se navaja samo po imenu dopisnikov in datumu]. Hvaležen sem doc. Ivanu Čundrletu, ki mi je dovolil, da proučim dopise njegovega dedka in naredim kopije za to raziskavo.

¹⁶ Za predvojno pisemsko kulturo in njen možen vpliv na vojno dopisništvo glej HANNA, *A Republic of Letters*, str. 1343–1348. Za bolj splošno analizo glej STEPHAN ELSPASS, *Between Linguistic Creativity and Formulaic Restriction: Cross-linguistic Perspectives on Nineteenth-century Lower Class Writers' Private Letters*, v: Marina DOSSENA – Gabriella del LUNGO-CAMICIOTTI (ured.), *Letter Writing in Late Modern Europe*, Amsterdam-Philadelphia 2012.

¹⁷ EARLE, *Epistolary Selves*, str. 2.

Gesamtansicht der von den österreichisch-ungarischen Truppen eingeschlossenen wichtigen mittelalbanischen Hafenstadt Durazzo.
(Im Hintergrund die berühmten Sümpfe.)

Nus Mazedonien und Albanien.

Pristanišče in vojno oporišče Drač, kamor je Pavel Zeman prejemal pisma. (*Illustrierte Zeitung*, 24. 2. 1916)

namere avtorja. Preden pa se posvetimo posebnim strategijam, uporabljenim v tem procesu, ne smemo pozabiti na nasprotno prakso, ki temelji na neprenašanju informacij. Številni zgodovinarji so pri proučevanju pism vojakov iz prve svetovne vojne prepoznali »diskurzivni molk« kot glavni pristop, ki so ga moški uporabljali pri poročanju o svojih izkušnjah tistim, ki so ostali doma, zlasti ženskam.¹⁸ V okviru naše nadaljnje analize je treba pripomniti, da je bila ta strategija pogosto zelo spolno pogojena: moški so bili odkrito neposredni in včasih celo slikoviti pri opisih vojne v komunikaciji z drugimi moškimi ter so svoje pripovedi včasih celo malo »okrasili«, da bi naredili vtis; v pogovoru z ženskami, zlasti ženami, pa so nevarnosti ali drugo grozljivo resničnost modernega vojskovanja omilili ali povsem zanikali.¹⁹ Nekaj znakov te

strategije je nedvomno vidnih tudi v naših zbirkah. Čeprav imamo do pism Pavla Zemana samo posreden pristop preko odzivov njegove žene, je več kot jasno, da je to metodo uporabljal v zvezi z vsemi skrb vzbujajočimi dogodki, ki so se dogajali okoli njega ali celo njemu. Vendar pa se je ta pristop mnogokrat izjalovil, saj se je morala njegova žena večkrat zanašati na govorice in obrekovanje, ali pa je moral resnično stanje razkriti kasneje, kar je njegovo ženo še bolj pretreslo, kot v primeru njegove poškodbe noge.²⁰ Isto »pomirjujočo strategijo«, kot bi ji tudi lahko rekli, z »molčečim zanikanjem« najdemo tudi v pismih Jana Čundrleta iz ruskega ujetništva. Seveda vojno ujetništvo ni vključevalo toliko nevarnosti kot služenje v bojnih vrstah, vendar pa je včasih težke pogoje in splošno negotovost

¹⁸ Glej HÄMMERLE, *You Let a Weeping Woman Call You Home?*, str. 165; ter WIERLING, *Imagining and Communicating Violence*, str. 42.

¹⁹ Za več podrobnosti glej Ida SCHIKORSKY, *Kommunikation über das Unberschreibbare. Beobachtungen zum Sprachstil von Kriegsbrieffen*, v: *Wirkendes Wort. Deutsche Sprache*

und Literatur in Forschung und Lehre, vol. 42, št. 2 (1992), str. 300–301; ter ROPER, *The Secret Battle*, str. 59–61; za kratek pregled o čeških vojaki v avstro-ogrski vojski glej Jiří HUTEČKA, *Muži proti ohni. Motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914–1918*, Praga 2016, str. 147–149.

²⁰ Glej Marie Zemanová Pavlu Zemanu, 28. junij 1918.

mogoče primerjati z relativno varnim položajem Pavla Zemana v ozadju balkanske fronte. Poleg tega je bilo veliko težje poročati o svojih izkušnjah, saj je pogosto trajalo več mesecev, preden je dopisnica prispela. Kasneje, v zmedi ruske državljanske vojne in s pridružitvijo češkoslovaški legiji julija 1918, je morda tudi Jan Čundrle izkusil svoj delež nevarnosti, vendar je ni nikoli omenil. Pravzaprav v svojih dopisih ne opisuje prav nobenih zanimivih dogodkov. Celotno dejstvo, da se je pridružil legiji, je potisnjeno v ozadje.²¹ Da bi zapolnil to praznino, Jan pogosto uporabi najpreprostejšo alternativo njegovega molku o okoliščinah: svoji ženi naroči, naj ne skrbi. Enako kot v primeru Pavla Zemana so tudi njegova prizadevanja spodletela, kot je razvidno iz njegovega pisma svakinji: »Dobil sem dopisnico od Pepuške [pomaniševalnica imena Josefa, Pepca] s 14. maja, ki je polna skrbi. Vsem sem vam velikokrat pisal, da vam ni treba nikakor skrbeti zame.«²² Morda je njegovo ženo skrbel prav njegov molk o podrobnostih njegovih okoliščin, vendar pa so verjetno tudi neskončne pritožbe in prošnje za več denarja in zalog (glej v nadaljevanju) spodkopavale njegova lastna prizadevanja na tem področju.

Pri analizi komunikacijskih strategij vojakov je seveda treba upoštevati vojno cenzuro in dejstvo, da so se vsi vpleteni dobro zavedali, da lahko imajo njihovi dopisi neželene bralce.²³ Zavest o tem je lahko bila pomemben dejavnik, ki je prispeval k molku moških o spornih temah, prikladno tudi o nevarnostih. V naših zbirkah je to očitno na več mestih. Jan Čundrle v svojem molku o spornih temah ni delal večjih razlik med moškimi in ženskimi bralci, kar morda kaže, da se je dobro zavedal, da bodo njegova pisma brali ruski in avstrijski cenzorji. Tudi njegova žena se je vsaj v neki meri zavedala tega dejstva, zaradi česar je bila še toliko

bolj previdna pri razumevanju njegove strategije »diskurzivnega molka«: »Tako si želim izvedeti več o tebi,« je Josefa Čundrlová napisala svojemu možu v začetku leta 1915, »ali zelo trpiš ali ne. Ker ljudje tukaj pravijo, da moraš pisati samo o dobrih stvarih.«²⁴

Strah pred cenzuro je morda vplival tudi na to, kako so ženske pisale svoja pisma, četudi bolj posredno. Marie Zemanová, ki sicer ni bila posebej taktična pri občutljivi temi prodaje tobaka na črnem trgu, s katero sta se z možem ukvarjala v letu 1918, se je vseeno potrudila skriti pravo naravo »blaga« s preprosto kratico »t...«. Medtem ko je odkrito razpravljala o drugem blagu, ki ga je njen mož pošiljal domov (riž, limone, oljčno olje in druge luksuzne dobrine ter tudi kumino in druge začimbe), ter je celo navajala njihove prodajne cene na črnem trgu, pa je bila veliko bolj previdna pri tobaku, morda zaradi dvojno nezakonite narave dejavnosti – Avstro-Ogrska je dolgo imela državni monopol nad proizvodnjo in prodajo tobaka.²⁵ Čeprav je bila cenzura izhodne pošte v najboljšem primeru pomanjkljiva, predvsem zaradi količine poslane pošte, je jasno, da je Marie Zemanová poskušala skriti (čeprav ne posebej pretanjeno) del svoje komunikacije, za katerega je menila, da je najbolj nezakonit.²⁶ Po drugi strani pa je občasno podlegla izbruhom protivojne retorike. V takšnih trenutkih sta bili njeni priljubljeni frazi, ki izdajata razmeroma nizko raven samocenzure: »K vragu s celo vojno!« in »Ta cela vojna je hudičevo delo!«²⁷ Zdi se torej, da je strah pred cenzuro imel pomembno vlogo v sporočilih vojakov domov, medtem ko so se dopisniki doma čutili manj omejene. Vsebinsko njihovih dopisov so torej večinoma narekovalle same komunikacijske

²¹ V svojih pismih domov nikoli ne omeni legije in njegova žena mu je 10. junija 1919 celo pisala »Vem, da si se pridružil legiji,« iz česar je mogoče sklepati, da te informacije ni nikoli povedal neposredno (strah pred cenzuro je bil veljaven razlog samo do konca leta 1918, ko je izvedel, da je vojne konec, in da je Avstro-Ogrska razpadla). Glej Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 10. junij 1919.

²² Jan Čundrle Boženi Šrotovi, 7. julij 1917.

²³ O vojni cenzuri v Avstro-Ogrski glej Gustav SPANN, *Zensur in Österreich während des 1. Welt Krieges 1914–1918. Doktorska disertacija*, Univerza na Dunaju, 1972; o podrobnostih v zvezi z vojnimi ujetniki v Rusiji glej RACHAMIMOW, *POWs and the Great War*, str. 135–160.

²⁴ Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, brez datuma, verjetno januar ali februar 1915. Poudarek v izvirniku.

²⁵ Na razglednici, napisani 30. junija 1918, omeni možnost »ponovnega cenzuriranja« pošte vojakov in doda, »ne boš več mogel pošiljati t..., kajne?« Glej Marie Zemanová Pavlu Zemanu, 30. april 1918. Državni monopol na gojenje in prodajo tobaka (imenovan k.k. Tabakregie) je uvedel Jožef II. leta 1784. Glej Ernst TROST, *Zur allgemeinen Erleichterung... Kultur- und Wirtschaftsgeschichte des Tabaks in Österreichs*, Dunaj, 1984.

²⁶ O cenzuri izhodne pošte (ki je bila omejena na nekatere strateška območja, zlasti industrijska ali območja blizu front) glej SPANN, *Zensur in Österreich*, str. 113–115.

²⁷ Glej Marie Zemanová Pavlu Zemanu, 3. april, 8. junij ali 28. junij 1918.

potrebe. Pri njih so vsakršne diskurzivne strategije, ki so vključevale zanikanje, olepšave ali preprost molk o vojni resničnosti, izhajale predvsem iz njihove osebne komunikacijske strategije v razmerju z zakonci. Strah pred cenzorji je bil drugotnega pomena, pomembnejša je bila skrb za čustva in strahove prejemnika, in je bil kot v primeru Marie Zemanove omejen samo na prekrške, ki so se zdeli posebej hudi. Posledično imajo strategije žensk iz naše zbirke veliko več odtenkov kot pa strategije njihovih mož.

Poleg skritega vpliva cenzure je bila ena od ključnih tem vojnega dopisništva zanesljivost poštnih službe²⁸, s katero sta bili dozdevno povezani pogostost ter »učinkovitost« vojnih govoric. Če se je zmanjšala količina sporočil, se je tudi njihova zanesljivost zdela slabša in posledična praznina je bila zapolnjena z govoricami in obrekovanji. Te je bilo težko preveriti ali ovreči zaradi stalnega pomanjkanja informacij in posledična negotovost je okrepila njihovo verodostojnost. Ironično je »diskurzivni molk« številnih vojakov, bodisi nameren ali ne, stanje še poslabšal. Pogosto so bile govorice in obrekovanja, ki so krožila med civilnim prebivalstvom, zelo osebna in so vključevala nepreverjene, pretirane ali povsem lažne informacije o stanju zakoncev.

V zbirki družine Zeman je skoraj idealen primer delovanja takšnih govoric, ki se pojavi v času, ko je družinska komunikacija utrpela enega od številnih »izpadov« poštne storitve. Začne se s pismom, ki ga je Marie poslala Pavlu 30. junija 1918: »Včeraj popoldan sem srečala Natzlerja, ki me je vprašal, ali je res, da si bil hudo ranjen! Je v tem kaj resnice? Ne drzni si kaj skrivati pred mano, povej mi vse!«²⁹ Ostra graja na koncu kaže, da so govorice, ki so krožile v Mariejinem družabnem krogu v Olomucu, izničile vsakršno pomirjujočo strategijo, ki jo je Pavel Zeman morda takrat uporabljal. Posledični dvom in negotovost glede moževega zdravja sta se še poglobila s stopnjevanjem govoric: »Kaj je s tvojo rano? Ali se celi?« je Marie vprašala naslednji dan, ne da bi počakala na odziv na svoje izvorno

vprašanje. Vprašanjem je dodala še en očitek in razkrila čustvene posledice moževega molka zanj: »Zakaj mi nisi povedal, da si bil ranjen? Ko mi je Natzler [kasneje] povedal, da je slišal, da naj bi bil mrtev, me je skoraj kap! Celo noč sem prejokala!«³⁰ Celotna kriza je doživela vrhunec naslednji dan, ko so govorice trdile, da »naj bi izgubil obe nogi«. Sledi še več jeze, ki je posledica ženine popolne izgube zaupanja v možovo komunikacijsko strategijo: »Zakaj mi nisi povedal, kaj se ti je zgodilo? Izvedeti od neznancev je bilo še bolj kruto in zdaj mi vsak pravi nekaj drugega! Zdaj sem res obupana! Povej mi, kaj se je zgodilo!«³¹ Podoben zgovoren trenutek je najti tudi v dopisih družine Čundrle junija 1919, ko je Josefa napisala možu: »Marca, tik preden sem dobila tvoje pismo iz novembra, so krožile govorice, da si bil ranjen v dlan, in druge, da si izgubil obe roki in nogi.«³² Zaradi dolgih zamud pri pošiljanju sporočil med Češkoslovaško in legijo v Rusiji, ki jo je pretresala vojna, so celo najbolj absurde govorice lahko za trenutek zvenele verjetne. Primera kažeta krhkost vseh pomirjujočih strategij, saj so te temeljile na »začasnem izklopu zdrave nejevere«, ki pa ga je popoln molk hitro spodkopaval, dokler ni želja po novicah prevladala nad presojo njihove verodostojnosti.

Zaskrbljeno čakanje na novice je značilen vzorec v vojnem dopisovanju. Kot je napisala Marie Zemanová: »Komaj čakam na novice.« Čustvene posledice čakanja, ki je povzročalo obupano negotovost, so dobro povzete v pismu Josefe Čundrlove iz januarja 1915. Pismo je odziv na novico, da je Jan živ in v ujetništvu, po tem ko ni od njega (ali o njem) nič slišala skoraj štiri mesece: »Toliko sem prejokala, ko so oktobra [1914] prenehala prihajati tvoja pisma, predstavljala sem si grozovite stvari, ampak tudi ob takšni negotovosti, takšnem strahu in skrbih nisem pomislila na najhujše...«³³ Seveda je zaradi vojnega dogajanja prihajalo do številnih zamud in celo redna pošta je prihajala počasi – v približno desetih dneh v primeru Zemanov in nekaj mesecih v primeru Čundrletov. Posledično so se informacije »nalagale«, dialogi niso bili časovno usklajeni in

²⁸ Odličen primer je dopisnica, citirana na začetku: »Danes nisva dobila pošte. Si dobil moja pisma? Pa časopise? Odpiši takoj, ko boš lahko, da bom vedela, da si se vrnil!«

²⁹ Marie Zemanová Pavlu Zemanu, 30. junij 1918.

³⁰ Prav tam, 1. julij 1918.

³¹ Prav tam, 2. julij 1918.

³² Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 10. junija 1919.

³³ Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, pismo brez datuma, verjetno iz januarja 1915.

negotovost o pisanju drugega je neprestano tlela v ozadju. Dinamika celotnega partnerstva je zato lahko postala zelo nestabilna. Kot je ugotovila Christa Hämmerle: »Številne zamude in prekinitve poštnih storitev so povzročale negotovost, ki je segala veliko globlje in pogosto vodila v spore« – ni šlo samo za skrbi o počutju partnerja, temveč tudi za negotovost o njegovi zavezanosti samemu partnerstvu: »Je partner res napisal pismo? Je res pisal/pisala redno vsak dan ali morda samo občasno, tu in tam?«³⁴ To vprašanje je prisotno zlasti v dopisih Josefe in Jana Čundrleta, kar je morda razumljivo glede na dolge zamude v njunem pogovoru. Čeprav sta oba odločno in vedno znova prisegala, da sta pošiljala »štiri do pet pisem vsak mesec«, je njuna vera drug v drugega in v njuno razmerje vedno znova prestajala krize zaupanja.³⁵ »Zakaj mi pišete tako malo,« sprašuje užaljeno Jan februarja 1918. »Samo par besedic od vsakega bi bilo dovolj, da bi dobil neko predstavo, vi pa nič. Zakaj?!«³⁶ V odgovoru na druge podobne izbruhe je njegova žena pred tem napisala: »Pritožuješ se, da ti ne pišemo dovolj – jaz ti pišem vsak teden, bodisi v soboto po delu, ali v nedeljo popoldan.«³⁷ Vendar pa niti Josefa ni bila imuna na pritisk negotovosti in dvomov: »Oh, moj dragi Jan,« je napisala marca 1917, »nič nisem slišala od tebe že od novembra. Od drugih moških v Omsku prihajajo pisma vsak teden ali celo vsak drug dan. Jaz ti pišem vsak teden...«³⁸ Ta dobro usmerjena pritožba pove veliko o njeni izgubi zaupanja v moževo zavezanost njunemu razmerju. Ironično sta se vlogi zamenjali teden kasneje, ko je Josefa napisala še eno pismo v odgovor na podobne očitke v Janovem pismu, ki je končno prispelo: »Oh, najdražji očka, praviš, da od julija nisi dobil novic od nas, jaz pa ti pišem vsak teden.«³⁹

Poleg ponavljajočih se zagotovil o stalnem zanimanju za komunikacijo, ki je vse bolj postajala simbol samega partnerstva, je ena fraza bolj ali manj v središču skoraj vsake dopisnice, ki jo je Marie Ze-

manova poslala možu v letu 1918, ne samo zgoraj navedene. Na 106 od 109 znanih dopisnic poroča, da »tukaj ni nič novega«, pri čemer skoraj vedno uporabi točno te besede. Jasno je, da fraza skupaj s klepetom o vremenu (»Spet imamo lepo vreme.«) tvori osnovo za njeno komunikacijo z možem. Po eni strani se zdi, da predstavlja najbolj značilno kulturno določeno komunikacijo, ki so jo redno uporabljale izobražene ženske srednjega razreda. Vendar pa je pomemben kontekst vojne resničnosti spremenil to »mašilo« v nekaj bolj bistvenega: »standardno zagotovilo«, ki je tvorilo temelj pomirjujoče strategije v Mariejinih sporočilih, vsaj v letu 1918. Treba se je vprašati, koliko teh prizadevanj je temeljilo na uradni vladni propagandi v zvezi s podobo in pričakovanim obnašanjem dobre »Frau im Kriege«, »predstavljenim v časopisih in revijah, v javnih pozivih« in prek drugih kanalov.⁴⁰ Čeprav te razlage ni mogoče popolnoma izločiti, celoten kontekst Mariejinih dopisov, njenega praktičnega in razmeroma treznega odnosa ter dejstva, da so bili dopisi napisani v zadnjem letu vojne, postavljajo takšen vpliv pod vprašaj. Če pogledamo zbirko kot celoto, je morda bolj verjetno, da je fraza domača različica figure, ki so jo Christa Hämmerle in drugi našli v pismih vojakov, torej figura, ki postavi temelje za komunikacijo na podobi statične normalnosti, povezane z znano in idealizirano preteklostjo. Predstavlja prizadevanje pisca, da bi se z opisovanjem vojnega vsakdana z znanimi izrazi iz civilnega življenja (kar je na domači fronti manj očitno, a vseeno prisotno) vsaj retorično obdal z normalnostjo, ter nagnjenost »k usmerjanju misli [in samega sebe] k normalnosti predvojnega obdobja«, ki ostaja »na obzoru vseh upov in želja«. ⁴¹ V naši zbirki lahko vidimo, da Marie Zemanová uporablja to frazo, da bi olajšala moževe skrbi; preprosta fraza »tukaj ni nič novega«, ki je vstavljena v vsako pismo, prenaša podobo mirnega sveta, ki se ni spremenil, odkar ga je Pavel Zeman nazadnje videl, sveta, v katerem je vse kot nekoč, sveta, ki je opora v njegovih negotovih razmerah, sveta, v katerem so spremembe vremena, kakor koli majhne in nepomembne, vseeno vredne omembe, saj se očitno ne dogaja nič drugega.

³⁴ HÄMMERLE, »You Let a Weeping Woman Call You Home?«, str. 158.

³⁵ Za zatiranje pogostosti pisanja glej Jan Čundrle Josefi Čundrlovi, 7. avgust 1917; in Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 21. januar 1917.

³⁶ Jan Čundrle Josefi Čundrlovi, 16. februar 1918.

³⁷ Prav tam, 24. julij 1916.

³⁸ Prav tam, 5. marec 1917.

³⁹ 18. marec 1917, poudarek v izvirniku.

⁴⁰ HÄMMERLE, »You Let a Weeping Woman Call You Home?«, str. 156.

⁴¹ Prav tam, str. 165; tudi SCHIKORSKY, *Kommunikation über das Unbeschreibbare*, str. 301.

Josefa Čundrlová je v primerjavi uporabila precej bolj neposredno strategijo izrecnih zagotovil, skupaj z omiljenimi opisi težav in olepšanim prikazom premoženjskega stanja družine. Marca 1917 je na primer možu napisala: »Kar zadeva nas, mi smo dobro na vseh področjih.«⁴² Vendar pa se je tudi ona morala včasih zateči k navedeni figuri: »Lahko si prepričan, da se imamo enako dobro kot pred vojno.«⁴³ Ista strategija uporabe idilične podobe predvojnega življenja je še zlasti izrazita v njenem pismu z začetka decembra 1917, v katerem podrobno opiše božične priprave, vključno s seznamom daril za otroke in »drevescem, kot smo ga vedno imeli.«⁴⁴ Vendar pa je včasih med vrsticami vseeno razbrati naraščajočo frustracijo in nejevoljo, pri čemer se resničnost skoraj nehote prikrade v vsebino. Na primer 20. junija 1917 je ponovno pisala svojemu možu z omembami preteklosti: »Tukaj je vse kot nekoč... Zaenkrat nisem potrebovala nobenih posojil... Ne trpimo prav nobenega pomanjkanja.«⁴⁵ Vendar pa je samo dva tedna kasneje na kratko omenila, da je družina že v hudi stiski, s čimer je morda spodkopala nameravano strategijo: »Babica in dedek nam veliko pomagata... Upam, da bosta še naprej. Brez njiju bi stradali.«⁴⁶

V Josefinem primeru je razvidna še ena meja – njeni sorodniki so pomenili alternativen vir informacij in so njenega moža obveščali o številnih težavah, s katerimi se je družina soočala doma. Janova svakinja Cyrila je tako začela svoje pismo na znan način pomirjanja z ritualnimi sklici na preteklost: »Z nami je vse po starem.« Vendar pa je nato nadaljevala: »Samo tvoja Pepa [Josefa] že nekaj mesecev nima služkinje. Bojimo se, da se bo izčrpala. Pogosto ima tudi glavobole...« Da bi stvari še poslabšala, nato omeni: »tifus se je razširil tukaj, vendar pa je zdaj nevarnost že mimo.«⁴⁷ Kasneje je Cyrila Janu pisala, da so bili »Pepini otroci bolni. Hanička je imela vročino, ker je pojedla preveč sadja, in morala je poklicati zdravnika za malega Ivana, ker je morda tudi on jedel sadje. Jurka pa je imel norice. Ampak zdaj so že v redu.«⁴⁸ Lahko si

predstavljamo, kakšen učinek so imele te informacije na Jana v ujetniškem taboru, in nediskretnost sorodnikov pokaže še en trenutek, v katerem se »pomirjujoče strategije« izjalovijo in privedejo do krize v komunikaciji para.

Končno je bila največja ovira za vsakršno pomirjujočo strategijo, poleg raznih zgoraj opisanih zdrsov, narava samih informacij. Osnovni namen komunikacijskih strategij je vendarle bil posredovati informacije na način, ki je bil čustveno sprejemljiv za prejemnika, in iz obeh zbirk je jasno, da pomirjujoče strategije niso vključevale zgolj zanikanja informacij, temveč tudi njihovo ustrezno predstavitev s primernim jezikom, ob pravem času, v primernem kontekstu. To smo ugotovili že pri frazah in figurah, ki so priklicale podobe »pozitivne normalnosti« in preteklosti kot merila. Podoben splošen namen lahko pripišemo »mašilu« v klepetu Marie Zemanove. Na primer, če se podrobneje posvetimo načinu, na katerega sporoča informacije svojemu možu, lahko pogosto opazimo, da takoj za tem, ko mu zagotovi, da »tukaj ni nič novega«, doda informacijo, ki kaže drugače in namiguje na težavnost vzdrževanja gospodinjstva srednjega razreda v moravskem mestu leta 1918. Poleg že omenjenih izbruhov protivojne retorike, ki običajno sledijo pritožbam o rastočih cenah na črnem trgu ali vse manjših količinah živil, ki jih je dodeljevala vlada, lahko opazimo omembe dogodkov, ki so rahlo v nasprotju s predstavljeno fasado ustavljenega časa: »Tukaj ni nič novega. Ponovno je zamračeno. Včeraj je bil v Chválkovicah velik požar, opazovali smo ga z okna.«⁴⁹ Marie Zemanová očitno uporablja »pomirjujoče fraze« kot neke vrste krinko za razkrivanje potencialno zaskrbljujočih informacij, kar namiguje, da se verjetno dogaja veliko več, kot pa je videti na prvi pogled. Včasih to razkrije skoraj nenamerno, kot na primer s ponavljajočim se opravičevanjem zaradi kakovosti kruhkov, ki jih pošilja možu z besedami »moraš mi odpustiti, toliko skrbi imam«, pri čemer pa ni v dopisnicah tistega tedna omenila nobenih posebnih skrbi, dopisnice so (poleg splošnega pritoževanja zaradi vojne in

⁴² Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 9. marec 1917.

⁴³ Prav tam, 21. januar 1917.

⁴⁴ Prav tam, 9. december 1917.

⁴⁵ Prav tam, 20. junij 1917.

⁴⁶ Prav tam, 7. avgust 1917.

⁴⁷ »Cyrila« Janu Čundrletu, 23. marec 1917.

⁴⁸ Prav tam, 5. avgust 1917.

⁴⁹ Marie Zemanová Pavlu Zemanu, 12. junij 1918. Chválkovice je bila vas severovzhodno od Olomuca in je danes eno od njegovih predmestij, približno tri kilometre od Zemanovega stanovanja.

Dobava krompirja (Vojnogodovinski arhiv Praga)

počasne pošte) bolj ali manj polne pretvez »pozitivne normalnosti«. ⁵⁰

Še bolj zgovorno nasprotje med namerno komunikacijsko strategijo v ospredju in neizrečeno resničnostjo v ozadju je vidno v eni od rdečih niti, ki poteka skozi celotno serijo Mariejinih pisem. Konec marca ali v začetku aprila 1918 je očitno zbolela za nenavedeno boleznijo, ki je lahko bila posledica podhranjenosti ali druge prehranske pomanjkljivosti. Vendar pa na dopisnicah, ki jih imamo na voljo (in dozdevno v toku dopisovanja spomladi 1918 ni prekinitev), vedno omeni svoje stanje v retrospektivi (»Nisem še povsem zdrava.«), morda, ko postane jasno, da bi bilo njeno stanje težko skrivati dolgo časa (»Zdravnik v bolnišnici je rekel, da bo morda trajalo do pol leta, preden bom ozdravela! Naj bi bila dolgotrajna bolezen! Nič ni novega!«). ⁵¹ V naslednjih mesecih se Marie sicer očitno trudi kar se da izogibati temi svoje bolezni, da njenega moža ne bi skrbelo, a njeno stanje se poslabša do te mere, da zdravnik v začetku junija zahteva njeno hospitalizacijo, ki jo Marie zavrne in

ponosno sporoči svojemu možu, da zdravljenje, ki ga prejema namesto bolnišničnega, trenutno pomaga. V sledečih tednih nato celo poletje ponavlja isti vzorec sporočil o preteklih napadih bolezni ali pritoževanja o posledičnih omejitvah (po naročilu zdravnika junija in julija ne sme ven), katerim na koncu vsakega pisma doda pozitiven prikaz razmer s sporočilom, da se trenutno že počuti bolje in da »tukaj ni nič novega«. ⁵² Njena bolezen, ne glede na to, kako resna ali vsaj obremenjujoča je, je tako uporabljena za okrepitev nameravanega učinka pomiritve, pri čemer običajne pomirjujoče fraze služijo kot protiutež informacijam, ki jih mora sporočiti svojemu možu.

Ista metoda sporočanja informacij na način, ki prejemniku da splošno predstavbo o doživetih stiskah ter obenem poskuša omiliti posledične skrbi, je jasno prisotna v Mariejinem razpravljanju o drugem ključnem področju življenja v vojnem času: gospodarstvu na domači fronti. Zlasti poleti 1918 pogosto omenja ne samo rastoče cene (ki so značilna pritožba v njenih prejšnjih pismih), temveč tudi splošno pomanjkanje hrane. Vendar pa skoraj ve-

⁵⁰ Prav tam, 9. junij 1918.

⁵¹ Prav tam, 13. april 1918.

⁵² Prav tam, citati iz dopisov s 1. in 2. junija 1918.

dno doda, da je položaj družine daleč od kritičnega: »Kar se tiče zalog hrane, so tukaj razmere res slabe,« je Marie napisala 30. maja, »vendar ne skrbi za nas, vedno nam bom nekaj našla in poleg tega imamo t[obak], ki ga lahko zamenjamo!«⁵³ »S hrano je res hudo tukaj,« je poročala tri dni kasneje, »ampak mi imamo dovolj, ne skrbi. Nič ni novega!«⁵⁴ Pozitivne fraze ponovno služijo kot protiutež kakršnim koli zaskrbljujočim novicam, za katere je Marie Zemanová menila, da jih mora sporočiti možu. Po drugi strani je iz konteksta njenih pisem jasno, da družina res še zdaleč ni stradala, kot veliko drugih v številnih krajih in mestih Cislajtanijske v zadnjem letu vojne; ženina odločitev aprila 1918, da obdrži plačano služkinjo, je Pavla Zemana lahko pomirila, da družina še ima finančne zaloge. Njene pritožbe so mu tako prinašale novice bolj na ravni splošnih okoliščin kot pa na osebni ravni.

Razlika med ekonomskima položajema obeh družin je verjetno tudi razlog za drugačno pomirjujočo strategijo Marie Zemanove od tiste, ki jo je uporabljala Josefa Čundrlová. V primeru slednje so omejitve vojnega gospodarstva štiričlansko gospodinjstvo učitelja v majhnem kraju, ki je živelo od prihodkov, ki jih je med vojno Josefa zaslužila z neopredeljeno zaposlitvijo v lokalni trgovini, veliko bolj prizadele kot pa meščansko dvočlansko družino računovodje, ki je lahko zaslužila na črnem trgu. Družinske razmere so Josefo prisilile, da je svojega moža poskušala pomiriti s posebej poudarjenim prikazom družinske idile, gospodarske stabilnosti in predvojne normalnosti, kot smo že omenili. Obenem je poskušala v kar največji meri pred njim skriti premoženjsko stanje družine, na resničnost katerega so namigovali samo predhodno omenjeni zdrsi Josefe ali njenih sorodnikov.

Seveda podobe vojne resničnosti, ki so se včasih pokazale med vrsticami, niso ostale neopažene na strani prejemnikov, katerim je bila ta strategija namenjena. Konec junija 1918 je bil Pavel Zeman očitno vsaj nekoliko zaskrbljen zaradi ženine bolezni in jo je v ironični zrcalni podobi njenega nezaupanja v njegovo odkritost silil, naj prizna, da je njeno počutje slabše, kot pa mu je povedala: »Sprašuješ me, kaj je z mojo boleznijo! Če sem odkrita, poslabšala

se je. V sredo sem bila v bolnišnici, bila sem naročena na obsevanje z ultravijoličnimi žarki, vendar je zdravnik rekel, da moram počakati, da se pozdravim, saj naj ne bi bilo dobro mešati preveč stvari. Tukaj ni nič novega.«⁵⁵ Jan Čundrle je nasprotno kljub občasnemu zdrsom in zgovornim komentarjem njegove žene in sorodnikov rad verjel vsem informacijam, ki so mu bile poslane (dokler je prejemal vsaj neke informacije). Vendar pa njegovi dopisi z ženo razkrivajo drug sklop tem, ki jasno odraža drugo raven dinamike v komunikaciji partnerjev. Te teme, ki se odvijajo okrog upodobitev in dinamike spolov, so v manjši meri prisotne tudi v dopisih družine Zeman, zato jih ne smemo zanemariti.

Kot je Christa Hämmerle ugotovila v svoji študiji dunajskega meščanskega para med vojno, je družbeni razvoj v vojnem času oblikoval »protislovno žensko identiteto«. Številne žene »so postale bolj kritične, samostojne in verjetno bolj samozavestne«, obenem pa so ohranile vsa upanja v zvezi s »predstavo zakona, ki jih bo izpolnjeval, v skladu s tradicionalnimi pričakovanji.«⁵⁶ To trditev podpirajo številni primeri v obeh zbirkah. Na primer junija 1917 je Josefa Čundrlová napisala s skoraj neprikritim ponosom: »Pri nas je vse po starem. Skrbim za gospodinjstvo, kot vedno, morda celo bolje.«⁵⁷ Dve leti kasneje je podobno, a morda s še večjim občutkom neodvisnosti od ekonomske pa tudi patriarhalne moči svojega moža, napisala: »Sčasoma sem se tako navadila, da vse počnem sama, da skoraj ne vem, kaj bi ti povedala. Pravzaprav si niti več ne predstavljam, da je nekje na svetu kdo, ki mu je mar zame, za moje otroke, za moje težave.«⁵⁸ V tej zgovorni opazki so njena prizadevanja, da bi pomirila svojega moža s sklici na svojo novo pridobljeno samostojnost, neuspešna, saj mu pravzaprav pove, da njegova prisotnost kot hranilca in družinskega patriarha ni več potrebna (saj lahko za stvari sama poskrbi, »morda celo bolje«). V tem pismu si žena, ponosna na svojo sposobnost, da poskrbi za družino, simbolično prilasti vse družinske zadeve. Retorično si celo prilasti celotno starševstvo; otroci so »njeni«, s čimer prevzame moški položaj glave

⁵³ Prav tam, 30. maj 1918.

⁵⁴ Prav tam, 2. junij 1918.

⁵⁵ Prav tam, 15. julij 1918.

⁵⁶ HÄMMERLE, »You Let a Weeping Woman Call You Home?«, str. 175.

⁵⁷ Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 20. junij 1917.

⁵⁸ Prav tam, 17. julij 1919.

družine.⁵⁹ Vendar pa takoj za drugim citatom sledi naslednje zagotovilo: »Pa vendar si tu in pomeniš nam vse!«⁶⁰ Medtem ko je v prvem delu opaziti, da Josefa Čundrlová doživlja premik v spolnih vlogah, s tem stavkom do neke mere ponovno vzpostavi svojo ženskost, poudari svojo pripadnost celoti in ponovno izpostavi svojo čustveno stran (ki se tradicionalno šteje za ženstveno). Skupaj z Josefinimi podobnimi »čustvenimi zagotovili«, ki se ponavljajo skozi celotno njeno dopisovanje (»Ampak ti, moj dragi Jan, ti si tako daleč stran, oh, tako zelo daleč stran.«),⁶¹ in prizadevanji njene pomirjujoče strategije, da bi življenje družine prikazala kot kar najbolj običajno, je jasno, da njen položaj res postane protisloven: po eni strani ohranja podobo ženske čustvenosti, odvisnosti in skrbnosti, po drugi strani pa doživlja in izraža nove občutke, ki priključijo tradicionalno moške podobe »moči«. To »moč« simptomatično postavi v neposredno povezavo z bolj »ženskim« delom svoje identitete, ki temelji na ljubečih čustvih do moža: »Ne želim si predstavljati, da tudi ti trpiš, to bi izčrpalo mojo moč.«⁶²

Podoben vzorec, ki z vidika spolnega reda kaže lastnosti, tradicionalno opredeljene kot moške, je očitno tudi na dopisnicah Marie Zemanove. Marie nedvomno, vsaj na papirju, izpolnjuje svojo žensko vlogo meščanske žene in matere in to uporablja kot del svoje pomirjujoče strategije, a očitno se v ozadju odvija bolj zapletena spolna dinamika. Možu pogosto svetuje, kako naj se obnaša v odnosu z novim poveljnikom (»Tudi če je slabe volje in vas vse graja, bodi lepo tiho in naredi, kar pravi! Pa sporoči mi,

kako se bosta razumela!«)⁶³ – kar bi sicer še lahko razumeli, da spada v tradicionalno žensko področje medosebnih odnosov. Vendar pa je iz celotne serije pisem, napisanih v letu 1918, razvidno tudi, da je Marie vodja družinske dejavnosti na črnem trgu, ki je vključevala uvažanje in preprodajo blaga, redko dostopnega mestnim družinam v Moravski, a v obilju na razpolago uradniku v poveljstvu v Albaniji.⁶⁴ Kolikor lahko razberemo iz njene strani pogovora, je bila Pavlu Zemanu dodeljena vloga dobavitelja. S svojimi paketi je sicer očitno znatno pomagal družini, vendar je celoten posel očitno vodila njegova žena. Pavel je imel ključni dostop do dobrin, a Marie je bila tista, ki je imela vse potrebno znanje. Poznala je črni trg, vedela je, kako deluje, kakšne so cene, kje najti kupce, pa tudi, kaj potrebuje družina. Zato je bolj ali manj usmerjala moža v njunem skupnem prizadevanju, da bi vojno preživeli s kar najmanj neudobja.⁶⁵ V tem procesu je Marie Zemanová postala zelo samozavestna poslovna ženska: »Nisem še zamenjala t..., ki si ga poslal. Verjemi, da se ne pustim zlahka prinesiti okoli, to je zagotovo!«⁶⁶

Vendar pa je treba opozoriti, da čeprav se je vsaj retorično uveljavila kot vodja skupnega poslovnega podviga, pri čemer je prevzela številne moške lastnosti (odločnost, znanje in posledičen vpliven položaj), je vedno, vsaj formalno, obveščala svojega moža o vseh transakcijah: »Sporočim ti takoj, ko ga bom zamenjala!«⁶⁷ Dozdevno je namerno ohranjala tradicionalni spolni red vsaj s formalnim prizna-

⁵⁹ O družinskih vlogah in moškosti v začetku 20. stoletja glej, na primer: Michael ROPER – John TOSH (ured.), *Manful Assertions: Masculinities in Britain since 1800*, Oxford 1991; John TOSH, *What Should Historians Do with Masculinity? Reflections on Nineteenth-Century Britain*, v: *History Workshop Journal*, vol. 38, št. 1, (1994), str. 179–202; John TOSH, *A Man's Place: Masculinity and the Middle-class Home in Victorian England*, London 2007; ali Ute FREVERT, »Mann und Weib, und Weib und Mann«: *Geschlechter-Differenzen in der Moderne*, München 1995.

⁶⁰ Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 17. julij 1919. Poudarek v izvirniku.

⁶¹ Prav tam, 24. junij 1918. Težko in verjetno nesmiselno bi bilo navesti vse primere, v katerih Josefa Čundrlová izrazi ljubezen do svojega moža, saj se pojavljajo povsod v njunih dopisih. Na primer: »Kot vedno bomo mislili na našega ljubljenega očka, ki je daleč stran, z neopisljivim hrepenenjem.« Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 9. december 1917.

⁶² Prav tam, 7. avgust 1917.

⁶³ Marie Zemanová Pavlu Zemanu, 28. april 1918.

⁶⁴ Za tipičen primer glej njeno dopisnico, napisano 10. junija 1918: »Morda bi lahko poslal riž, če lahko! Povprašala sem po cenah masti in pravijo, da 1 kg surove masti stane 50 Kor [kron]. To bi se splačalo zamenjati!«

⁶⁵ Glej na primer dopisnico, napisano 19. maja 1918: »Povprašaj naokoli, če lahko dobiš črn poper, ampak poceni! Z njim lahko zaslužimo bogastvo!« Ali dopisnico z dne 30. maja 1918: »Kar se tiče zalog hrane, so tukaj razmere res slabe, vendar ne skrbi za nas, vedno nam bom nekaj našla in poleg tega imamo t[obak], ki ga lahko zamenjamo!« Dejstvo, da je poznavanje trga postalo izključna domena žene, je jasno razvidno iz številnih dopisnic. Na primer 5. junij 1918: »Ne kupuj tega riža, predrag je!« Ali 13. junij 1918: »Olje sem prodala Vymětalom za 50 K. Zelo so bili zadovoljni! In ne pošiljaj česna, glavica tukaj stane 40 hal. [krajcarjev]! Ne bi se izplačalo.«

Glej dopis z 21. maja 1918.

⁶⁶ Prav tam, 21. maj 1918.

⁶⁷ Prav tam.

Mähren Fettkarte für die 45. bis 48. Woche vom 22./7. bis einschließl. 18./8. 1917		Mähren Verordnungsgemäß gilt ohne Rücksicht auf die Herkunft als Fett: Fett von Rindern, Schweinen, Schafen und Geflügel in rohem Zustande. Fettprodukte: Jedes Produkt aus rohem Fett obbezeichneter Tiere, Butter, Butterschmalz und jedes Pflanzenfett. Öl: Jede für den menschlichen Genuß in Verwendung genommene Ölgattung. Verkauf nur gegen Abtrennung der ent- sprechenden Abschnitte. Zu widerhandeln wird bestraft mit Geld bis zu 5000 K, Arrest bis zu 6 Monaten, allen- falls Verlust der Gewerbeberechtigung.				
		Nicht über- tragbar! K. k. mähr. Statthalter Nicht über- tragbar!				
48. Woche d vom 12./8. bis einschl. 18./8. 1917.	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge
47. Woche c vom 5./8. bis einschl. 11./8. 1917.	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge
46. Woche b vom 29./7. bis einschl. 4./8. 1917.	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge
45. Woche a vom 22./7. bis einschl. 28./7. 1917.	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge	1/6 der jeweils festgesetz- ten Wochen- verbrauchs- menge

Karta za hrano (Pokrajinski muzej Olomouc)

njem, da je mož končna avtoriteta, čeprav je pravza-
prav imel malo besede v celotnem procesu. »*Spolno
normalnost*« se je trudila ohranjati vsaj simbolično,
dejansko pa je moža o odločitvah obveščala nakna-
dno, potem ko so že bile sprejete. Podoben vzorec
lahko opazimo tudi pri Josefi Čundrlovi in zdi se,
da so se možje morali soočiti s precej radikalno

spremembo svojega položaja v spolnem redu. Za-
radi dejanskosti vojnega časa so možje postali zgolj
izvršitelji navodil, ki so jim jih dajale žene, saj so te
v vse večji meri imele znanje in spretnosti, potrebne
za zagotavljanje blagostanja družine, in so se tega
počasi tudi začele zavedati. Isti proces je Rudolf
Kučera opisal v svoji študiji delavskega razreda v

vojnem času na Češkem, kjer so družine delavcev še vedno živele skupaj. Ni presenetljivo, da je bila ta ista dinamika še toliko bolj izrazita v družinah, v katerih so bili moške tisoče kilometrov stran.⁶⁸ Moške, daleč stran od svojih družin, so doživljali proces, ki je bil s številnih vidikov prav nasproten dinamiki »protislovne« vojne ženskosti njihovih partnerk. Še vedno so sicer bili moški člani družin, očetje otrok in zakoniti moške svojih žen, kar so vsaj formalno priznavale tudi one, vendar so se vse bolj soočali s postopnim izgubljanjem možnosti za uveljavljanje tradicionalne patriarhalne vloge in vedno pogostejše so bili v partnerstvih potisnjeni v sekundarni, včasih celo podrejen položaj.

Ta proces je očiten v obeh analiziranih primerih. Kot prvo, na čisto materialni ravni sta obe družini podpirali svoja patriarha s paketi hrane in drugih dobrin (Zemanovi) ter denarjem (oba primera). V primeru Zemanov je bila ta podpora vzajemna in ni postavljala Pavla v očitno odvisen položaj, vendar je vseeno imela pomembno vlogo v njegovem življenju in v dopisovanju njegove žene. Delno zahvaljujoč njunemu skupnemu poslovnemu podvigu, ki je družino oskrboval z luksuznimi dobrinami, je Marie Zemanová lahko možu pošiljala številne osnovne, pa tudi luksuzne dobrine. Na primer maja 1918 mu je poslala »hlebec kruha, 2 klobasi, 15 cigar in 20 karamelnih bonbonov«, čemur je samo štiri dni kasneje dodala »kruhek in 3 klobase«.⁶⁹ 19. julija je sporočila Pavlu, da mu je poslala »2 paketa«, in dva tedna kasneje je dodala »200 [kron] in 25 cigar«.⁷⁰ Pavel Zeman je v tej izmenjavi seveda sodeloval, na primer junija je svojim rednim pošiljkam tobaka dodal »dva paketa... [ki sta vsebovala] fižol, 4 limone, moder zavoček tobaka..., steklenico olja, 6 kosov mila, 3 škatlice cigaret...«.⁷¹ Vendar pa se glede na število zdi, da so paketi (razen tobaka) potovali predvsem v smeri z Moravske v Albanijo. Ekonomska odvisnost od dejavnosti, ki jo je vodila njegova žena, je še jasnejša, ko gre za denar:

v ženinih pismih iz poletja zadnjega leta vojne se pogosto pojavlja stavek: »Če potrebuješ denar, mi povej in ti ga bom poslala.« Poleg tega je iz ženinega sledenja pošilk jasno, da je moral večkrat zaprositi za takšno podporo. Za moškega njegovih let in z njegovim družbenim položajem je morala biti odvisnost od ženinih poslovnih sposobnosti res nova izkušnja.⁷²

Položaj Jana Čundrleta je bil veliko slabši, ne samo z vidika materialne dobrobiti, temveč tudi z vidika posledičnega premika spolne identitete. Za začetek je v ujetništvu moral znova in znova obupano prositi ženo in številne (ženske) sorodnike za finančno podporo: »Danes sem dobil pismo od Pepuške, skupaj z denarjem – 8,50 rubljev. Res bi potreboval več, prosim, reci Pepuški, naj mi ga pošlje več, če lahko,« je napisal svakinji julija 1917.⁷³ Ni minil mesec in Jan je ponovil prošnjo: »Dobil sem denar, 8 plačil skupaj. Če Pepuška lahko, prosim, naj pošlje več.«⁷⁴ Ne samo, da je Jan Čundrle stopal na z vidika spola nevaren teren izgubljanja moškosti prek finančne odvisnosti, s svojo nevednostjo o domači resničnosti je tudi povzročal spore. Te spore je paradokсно mogoče razumeti kot posledico Josefinih komunikacijskih strategij, zaradi katerih Jan ni mogel vedeti, v kako težkem položaju je bila; vendar pa se njegovo razumevanje razmer zdi precej slabo, tudi če upoštevamo njene pomirjujoče strategije. Posledično lahko vidimo številne krize v partnerstvu, ki so jih spremljale korenite spremembe spolnih vlog. V nekaterih trenutkih lahko tako opazimo, da se Josefini odzivi na njegove finančne potrebe spremenijo iz ponujanja vse mogoče podpore v bolj ali manj odkrito kritiko njegovega nemožatega odnosa: »Pošiljam ti denar, 30 K vsak mesec. Upam, da je dovolj. Če potrebuješ več, mi povej in poslala ti bom,« je napisala decembra 1916.⁷⁵ Ko je nato maja 1917 Jan bolj ali manj prisilil ženo, da je povečala podporo, je Josefa nejevoljno pripomnila: »Po 1. juniju ti bom pošiljala 40 K. Nekako bomo že morali pretrpeti izgubo. Samo, da je tebi bolje...«⁷⁶ Ko so se Janove neposredne in posredne prošnje za dodatno podporo stopnjevale do nere-

⁶⁸ Rudolf KUČERA, *Život na příděl: Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praga, 2013 (za angleško izdajo glej *Rationed Life. Science, Everyday Life, and Working-Class Politics in the Bohemian Lands 1914–1918*, Oxford, 2016.).

⁶⁹ O vsem tem poroča v povzetku dva tedna kasneje. Glej Marie Zemanová Pavlu Zemanu, 17. junij 1918.

⁷⁰ Prav tam, 19. julij in 31. julij 1918.

⁷¹ Prav tam, 13. junij 1918.

⁷² Glej na primer dopisnice, ki jih je Marie Zemanová napisala 16. maja, 5. junija ali 13. junija 1918.

⁷³ Jan Čundrle Boženi Šrotovi, 17. julija 1917.

⁷⁴ Jan Čundrle Boženi Šrotovi, 7. avgusta 1917.

⁷⁵ Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 27. december 1916.

⁷⁶ Prav tam, 19. maj 1917.

alne prošnje za »plašč, telovnik, hlače in 2 srajci z ovratnikom«, je Josefa napisala: »Ne vem, kaj ti naj rečem,« in nadaljevala z opisom resničnih razmer doma (kjer so bila vsa Janova oblačila uporabljena za blago za otroška oblačila).⁷⁷ Janove vse bolj ne-realne prošnje so doživele še ostrejši odziv njegovih sorodnikov: »Pepa ti ne more poslati več denarja... mislim, da bi ga moral nekaj zaslužiti sam,« mu je napisala svakinja Cyrila, druga svakinja Božena pa je težko skrivala ogorčenje nad njegovimi prošnjami za oblačila: »Najdi nekaj tam!«⁷⁸ V okviru tega spora navidez nedolžno Josefino vprašanje iz februarja 1916 dobi nov pomen: »Nikoli ne napišeš, kakšno delo opravljaš; drugi pa pišejo o tem.«⁷⁹ Če opazujemo dinamiko spolov, ki se pri tem odvija, je več kot jasno, da imajo ženske v njej vse več moči in nadzora, medtem ko Janov vojni položaj ogroža njegovo moškost in ga sili v vlogo pasivnega, odvisnega družinskega člana – vlogo, ki je tradicionalno opredeljena kot ženska. Njegov položaj je še slabši zaradi dejstva, da je kot vojni ujetnik že tako izgubil vsakršno možnost – neodvisnost, svobodo ravnanja ali sploh vsakršno možnost dejavnosti – tako da je z vidika spolnega reda v vojnem času obstajal v nekem »prehodnem stanju«.⁸⁰

Moškost vojakov je postala problematična ne samo zaradi pritiska vojnega gospodarstva, temveč tudi na pomembnem področju starševstva. Po eni strani lahko v dopisih opazimo ogromen čustveni pritisk, ki ga je »oddaljeno očetovstvo« imelo na vse vpletene, in nezmanjšano pomembnost očeta za družino. Pravzaprav je to del vojne resničnosti, ki presega vsakršne pomirjujoče strategije – medtem ko se ženske na vse mogoče načine trudijo omejiti dostop svojih mož do zaskrbljujočih informacij, na primer o premoženjskem stanju, pa so veliko bolj odkrite, ko gre za otroke, namerno spodbujajo navezanost mož na otroke in poskušajo ohraniti odnos med staršem in otrokom kar se da obve-

ščen in prisrčen, kar razkriva njihovo odvisnost od pomoči drugega starša pri vzgoji otrok in vzdrževanju njihove discipline. Josefa Čundrlová tako spomladi 1915 večkrat pove svojemu možu, da se je januarja tistega leta rodila njegova hčerka Hana, pri čemer omeni tudi vprašanje, ki jo je verjetno najbolj težilo v razmišljanju o očetovstvu v času vojne: »Rada bi vedela, če jo boš imel enako rad kot fante, čeprav je še nisi videl,« je napisala marca 1916 in mesec kasneje dodala: »Kaj bo Hanička rekla, ko te vidi, očeta, ki ga še ni videla?!«⁸¹ Te skrbi so Josefo težile skozi celo vojno: »Otroci odrasčajo in ne poznajo svojega očeta,« je napisala januarja 1917. »Hanička vsak večer zaželi, lahko noč svojemu očetu, pa ga še niti ni videla...«⁸² Opazimo lahko tudi, da Marie Zemanová na vseh dopisnicah moža naslovi z besedami »Dragi očka!« – frazo, ki bi morda bila v drugačnih okoliščinah banalna, a tukaj predstavlja izrazito ambivalenten poziv odsotnemu staršu, naj ne pozabi na svojo vlogo.⁸³ Pazljivo tako lahko sklenemo, da so ženske sicer bolj ali manj zlahko nadomestile moške na ekonomskem področju, veliko težje, morda celo nemogoče, pa jih je bilo nadomestiti kot očete.

Poleg tega, da so jih družine pogrešale s čustvenega vidika, so moške potrebovale tudi kot avtoritete pri vzgoji otrok. Vojna resničnost jim je v veliki meri odrekla možnost dejavnega sodelovanja na tem »področju« moškosti⁸⁴ kljub trudu njih samih in njihovih žen. Bolj kot na katerem koli drugem

⁷⁷ Jan Čundrle Boženi Šrotovi, 7. avgust 1917; za Josefin odziv glej Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 25. november 1917.

⁷⁸ Cyrila Janu Čundrletu, 25. oktober 1917; Božena Šrotová Janu Čundrletu, 2. december 1917.

⁷⁹ Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 22. februar 1916.

⁸⁰ Za več konteksta o spolnem prehajanju vojnih ujetnikov v Rusiji in potrebi po kompenzaciji dozdevne izgube moškosti vojnih ujetnikov glej Alon (zdaj Iris) RACHAMIMOV, *The Disruptive Comforts of Drag: (Trans)Gender Performances among Prisoners of War in Russia, 1914–1920*, v: *American Historical Review*, vol. 111, št. 2 (2006), str. 368–372.

⁸¹ Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 6. marec 1916, prav tam, 16. april 1918.

⁸² Prav tam, 17. januar 1917.

⁸³ Isti namen lahko razberemo v pogosto uporabljeni komunikacijski strategiji zagotavljanja moških, da so še vedno v središču misli otrok, čeprav je to morda njihove moške čustveno obremenjevalo. Glej na primer prav tam, 21. januar 1917: »Mali Ivan nekaj gradi z igračkami in jaz ti pišem, da bi nehal jokati.« Ali Marie Zemanová Pavlu Zemanu, 21. marec 1918: »Ko se je Milda zbudil, ni jokal, zvečer pa je in klical je svojega očeta, češ da te res pogreša! Oba te hudo pogrešava!«

⁸⁴ O očetovstvu in njegovi vlogi v moškosti v začetku 20. stoletja glej na primer Jitka KOHOUTOVÁ, *Konstrukce otcovské identity v 19. století: aspekt otce-živitele v rodinách české intelektuální buržoazie*, v: Radmila ŠVARČKOVÁ-SLABÁKOVÁ – Jitka KOHOUTOVÁ – Radmila PAVLÍČKOVÁ – Jiří HUTEČKA in drugi, *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti*, Praga 2011, str. 175. Glej tudi Trev Lynn BROUGHTON – Helen ROGERS, *Gender and Fatherhood in the Nineteenth Century*, New York 2007; ali TOSH, *A Man's Place*, str. 79–101.

področju družinskih odnosov so se tukaj ženske trudile ohraniti »vključenost« svojih mož, katerih pomoč so očitno pogrešale. Marie Zemanová je stalno obveščala svojega moža o njunem sinu Mildi ter njegovih uspehih in neuspehih v šoli, pri urah nemščine in pri odraščanju na sploh. Celo v njegovi odsotnosti se je še vedno sklicevala na moža kot na tradicionalno avtoriteto in pokušala vključiti Pavla v Mildovo vzgojo: »Napiši Mildi in mu povej, da ga ne bi smela jaz siliti, da se uči, ampak bi to moral početi sam.«⁸⁵ Tudi Josefa Čundrlová je izkoristila vsako priložnost, da je možu omenila otroke, in je v pismih celo razmišljala o nenadomestljivi vlogi očeta pri vzgoji otrok: »Tu ni skoraj nikakršne discipline. Vesela sem, če lahko poskrbim za njihova telesa, kaj šele za njihove duše. No, to bo tvoja naloga v prihodnosti. Pravzaprav bo to naloga izobraževanja in vzgajanja za naju oba.«⁸⁶ Sami možje so neradi izgubili svojo pravico, da usmerjajo ali vsaj vplivajo na vzgojo otrok, in njihova prizadevanja nam povejo veliko o razvoju moškosti v vojnem času. V primeru dopisov družine Čundrle lahko prepoznamo jasno dinamiko, v kateri Jan, kljub pomanjkanju informacij o razmerah doma, znova in znova komentira ženina izobraževalna prizadevanja (pogosteje kot kar koli drugega, razen odsotnosti pošte in pomanjkanja denarja), včasih bolj, včasih manj uspešno. Medtem ko se on zdi obseden z moralnimi vidiki vzgoje njunih otrok in ženi svetuje, naj jim »pusti, da uživajo radosti otroštva«, saj »je še prezgodaj, da bi spoznali

⁸⁵ Marie Zemanová Pavlu Zemanu, 18. maj 1918. Mildo je celo primorala napisati pismo očetu, ki bolj kot pismo ljubečega otroka očetu spominja na poročilo ravnatelju, kateremu obljublja, da bo »priden in se učil«, da bo oče nanj »ponovno ponosen«. Glej Milda Pavlu Zemanu, 3. maj 1918.

⁸⁶ Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 8. september 1917.

Prizor moravske družine med prvo vojno. Lambert Schildberger z ženo in sinom v letu 1914. (Zasebna zbirka Vlastimila Schildbergerja)

garanje, ki jih čaka v življenju«, ter pripominja, da je glasbeno izobraževanje dober način za to, njegovo ženo dozdevno bolj skrbi, kako bo otrokom zagotovila primerno hrano. Zdi se skoraj, kot da so njegove pripombe simboličen način uveljavljanja vsaj neke predstave patriarhalnega nadzora in moči nad družino. V procesu pa postane jasno, da so zaradi pomanjkanja informacij njegova prizadevanja brezupno brez stika z realnostjo – ko na primer podvomi v ženino zmožnost poskrbeti za otroke, ko mu je januarja 1917 poslana družinska fotografi-

ja, dobi v odgovor ogorčeno obrambo: »Praviš tudi, da ne izgledamo dobro – to je samo tako videti na fotografiji, ki nas prikaže v slabši luči!«⁸⁷

Tudi tukaj se pojavi težava, ki smo jo že omenili: razkorak v ravneh informacij, ki so stranem na voljo, zaradi katerega prihaja do sprememb spolnega reda. Medtem ko so moške prisiljeni v pasivni položaj, v katerem od žen ali prek njih prejema materialno podporo, pa tudi navodila in novice (žene jim pošiljajo časopise, pa tudi družabne novice), žene dobijo nadzor in moč s skoraj izključnim dostopom do praktičnega vedenja, od ekonomskega stanja do politike.⁸⁸ Moški se, kot smo videli, sicer še vedno trudijo opravljati svoje tradicionalne vloge, kolikor je to mogoče na daljavo, in ženske so še vedno čustveno odvisne od njih in njihove neprecenljive vloge starša (kjer je odvisnost vzajemna v obeh primerih) ter še vedno spoštujejo patriarhalno vlogo moških s poročanjem o vseh pomembnih odločitvah, vendar pa se proces odločanja premakne po črti družbenega vedenja k ženskam. Celotna komunikacija tako postane bolj simboličen, formaliziran ritual, pomirjujoča komunikacijska strategija, ki je v enaki meri kot ohranjanju predstave običajnosti, da bi bila ločitev čustveno znosna, namenjena tudi prikrivanju dinamičnih sprememb v spolnem redu.

Obenem ženske postopno postajajo vse drznejše v svojem odražanju teh sprememb. Tako je Marie Zemanová na možev poskus pospešiti prenos tobaka s pomočjo tovarišev, ki so šli na dopust, ostro odgovorila: »Res te ne razumem. Enkrat so te že prinesli okoli, pa še enkrat te bodo,« ga skoraj vzvišeno okara in postavi njegovo očitno slabo presojo pod vprašaj.⁸⁹ Medtem ko ženske doživljajo »protislovno žensko identiteto«, kot jo označi Christa Hämmerle, moški prestajajo podobno resen obrat spolnih vlog, ki jih sooči z razbito in delno »poženščeno« podobo lastne moškosti. Z nekaj previdnosti lahko celo trdimo, da v procesu izgubljanja neposrednega stika s svojimi družinami in zatekanja se k dopisovanju kot edinemu kanalu komunikacije njihova komunikacijska strategija postane, morda

nezavedno, bolj čustvena, kot bi bilo želeno, s čimer še bolj zapolnijo vrzel med domnevno racionalno komunikacijo, pripisano moškosti, in žensko čustvenostjo.⁹⁰ Zlasti Jan Čundrle je odličen primer tega procesa. Kot smo že videli, v svojem pisanju domov pogosto pada v obup, zlasti v ponavljajočih se prošnjah po bolj pogosti komunikaciji: »Zakaj, oh, zakaj mi pišeš tako malo?« sprašuje svojo ženo v morda najbolj čustvenem izbruhu februarja 1918. »Zakaj?!«⁹¹ Jasno je, da je komunikacija z domom, ki mu prinaša občutek normalnosti, eden redkih žarkov upanja in smisla v Janovem življenju. Posledično je postal čustveno odvisen od te povezave, na katero je projiciral vse svoje skrite skrbi, tesnobe in strahove. Čeprav se je njegova žena pravzaprav s svojo strategijo po najboljših močeh trudila, da bi ga spravila v boljšo voljo, so ga pogoste prekinitve v komunikaciji vodile v potrlost in pesimizem. Obupano se je oklepal vsakršnih novic od doma, dobesedno kakršnih koli novic, v katerih pa pravzaprav ni iskal informacij, ampak zagotovilo o čustveni zvezi, o tem, da ni pozabljen in da je njegova družina nanj še vedno čustveno navezana; želel je dobiti vsaj »par besedic«.

Seveda družina, ki je bila tisoče kilometrov stran in obremenjena z vsakodnevno vojno resničnostjo, ni mogla vedno nemudoma zagotoviti takšne podpore. Posledična napetost se odraža v odzivih sorodnikov. Tako je Josefa Čundrlová v nekem trenutku obzirno opozorila svojega moža, da je tudi ona pogosto več mesecev brez novic, pa vseeno ostaja potrpežljiva: »Oh, naš najdražji očka, praviš, da že dolgo nisi ničesar prejel od nas, tudi jaz sem zelo žalostna, in to zelo pogosto, ker ne dobim tvojih pisem...«⁹² Pred tem je morala moža pomiriti: »Praviš, da ti ne pišemo dovolj... tudi jaz pogosto ne dobim tvoje pošte po tri mesece, pa kaj naj, potrpežljivo čakam. Nima smisla tarnati...«⁹³ Janova svakinja je na njegove vse pogostejše in vse bolj obupane prošnje in pritožbe odgovorila še bolj odkrito: »Tarnaš, da ti ne pišemo. Jaz ti pišem vsakih štirinajst dni. Ampak pošta je počasna. Ostani

⁸⁷ Jan Čundrle Josefi Čundrletovi, 18. avgust 1918 in 17. julij 1917; Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 21. januar 1917.

⁸⁸ Christa Hämmerle je pravzaprav prišla do istega zaključka. Glej HÄMMERLE, *You Let a Weeping Woman Call You Home?*, str. 162–171.

⁸⁹ Marie Zemanová Pavlu Zemanu, 9. junij 1918.

⁹⁰ Za pisma kot obliko komunikacije, ki je bila zlasti v 18. in 19. stoletju pripisana ženskam, glej Carolyn STEEDMAN, *A Woman Writing a Letter*, v EARLE (ured.), *Epistolary Selves*, str. 111–133.

⁹¹ Jan Čundrle Josefi Čundrletovi, 16. februar 1918.

⁹² Josefa Čundrlová Janu Čundrletu, 17. januar 1917.

⁹³ Prav tam, 13. maj 1916.

miren, tudi če ne dobiš pošte.«⁹⁴ Enak odgovor je prejel tudi od svoje druge svakinje: »Praviš, da ni-maš od nas nobenih novic. Vsi ti veliko pišemo. Pepa ti piše največ.«⁹⁵ Tukaj vidimo nekakšen obrat v signalizaciji spola v pisemskem diskurzu, v katerem moški postane čustveno odvisen od medsebojne komunikacije in išče zagotovila prek vzajemnih čustev. S tem postane bolj ženstven, medtem ko je njegova moškost že tako ogrožena zaradi uničujoče nezmožnosti delovanja na številnih ključnih področjih (kot smo že omenili, je bil položaj vojnega ujetnika s tega vidika še slabši). Ženska pa je tista, ki je racionalna, mirna in ki pomirja, s čimer prevzame tradicionalno moške lastnosti.

Na koncu svoje graje svakovih pritožb je Božena Šrotová pomenljivo pripomnila, da ima podobno težavo s svojim možem, ki je služil na italijanskem bojišču: »Karel se tudi pritožuje, da mu ne pišem dovolj.«⁹⁶ Lahko torej predvidevamo, da je Karel doživljal ločitev od družine podobno? Je bilo obračanje spolnih vlog proces, skupen vojnemu dopisovanju številnih parov, morda celo večine? Zaradi majhnosti vzorca, uporabljenega v tej študiji, je težko reči in končni sklep bo moral ostati naloga nadaljnje raziskave, ki bo zajela precej širši razpon družinskega dopisovanja. Vendar pa se zdi, da so vsaj v nekaterih primerih moški v vojnih okoliščinah prevzeli komunikacijski diskurz, oblike in figure, ki so kulturno pripisane ženskosti, kot sta izrazita čustvenost in želja po pogosti pomirjujoči komunikaciji, da bi »čustveno preživeli« svoj položaj. Iz analize labirinta vojnih komunikacijskih strategij lahko torej ugotovimo, da so številni moški, ki so stopili v vojno med leti 1914 in 1918, iz nje prišli z vzporedno, a obratno izkušnjo kot njihove žene. Kot so pokazali številni zgodovinarji, so ženske poskušale ohraniti tradicionalne podobe ženskosti, medtem ko so vsaj začasno prevzemale nove in obširnejše družbene in ekonomske vloge (ki so jih po vojni večinoma izgubile),⁹⁷ moški pa so pri tem postopno izgubljali nadzor in moč ter doživljali

nezaslišane ravni pasivnosti in odvisnosti. Trdimo torej lahko, da »protislovnost« ni značilna samo za žensko identiteto v vojnem času, saj izrazito protislovnost nagnjenja dozdevno prežemajo celoten spolni red v vojnih letih.

Viri in literatura

Viri

Pokrajinski muzej Olomouc (*Vlastivědné muzeum v Olomouci*)
Pisma družine Zeman, v: Zbirka »Novodobé dějiny – Odboj«, inventarna številka 67/2016Z
Zasebna zbirka družine Čundrle

Literatura

- BROUGHTON Trev Lynn – ROGERS Helen**, *Gender and Fatherhood in the Nineteenth Century*, New York 2007
CONNELL R. W., *Masculinities*, Berkeley 1995 (druga izdaja 2005)
DINGES Martin (ured.), *Männer – Macht – Körper: Hegemoniale Männlichkeiten vom Mittelalter bis heute*, Frankfurt 2005
ELSPASS Stephan, *Between Linguistic Creativity and Formulaic Restriction: Cross-linguistic Perspectives on Nineteenth-century Lower Class Writers' Private Letters*, v: Marina DOSSENA – Gabriella del LUNGO-CAMICIOTTI (ured.), *Letter Writing in Late Modern Europe*, Amsterdam-Philadelphia 2012
FORTH E. Christopher, *Masculinity in the Modern West: Gender, Civilization and the Body*, London 2008
FREVERT Ute, »Mann und Weib, und Weib und Mann«: *Geschlechter-Differenzen in der Moderne*, München 1995
FUSSELL Paul, *The Great War and Modern Memory*, New York 1977
HÄMMERLE – Edith SAURER (ured.), *Briefskulturen und ihr Geschlecht: Zur Geschichte der privaten Korrespondenz vom 16. Jahrhundert bis heute*, Dunaj 2003
HÄMMERLE Christa, »You Let a Weeping Woman Call You Home? Private Correspondences during the First World War in Austria and Germany, v: Rebecca EARLE

⁹⁴ Cyrila Janu Čundrletu, 26. marec 1917.

⁹⁵ Božena Šrotová Janu Čundrletu, 15. maj 1916.

⁹⁶ Prav tam, 26. junij 1917.

⁹⁷ Margaret E. HIGONNET and Patrice L.-R. HIGONNET, »The Double Helix«, v *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, ured. Margaret R. Higonnet, Jane Jenson, Sonya Michel, and Margaret Collins Weitz, New Haven, 1987, str. 31–50.

- (ured.) *Epistolary Selves: Letters and Letter-writers, 1600–1945*, Aldershot 1999
- HÄMMERLE Christa**, »...wirf ihned alles hin und schau, dass du fortkommst.« *Die Feldpost eines Paares in der Geschlechter(un)ordnung des Ersten Weltkriegs*, v: *Historische Anthropologie*, vol. 6, št. 3 (1998), str. 431–458
- HANNA Martha**, *A Republic of Letters: The Epistolary Tradition in France during the World War I*, v: *The American Historical Review*, vol. 108, št. 5 (2003), str. 1338–1361
- HIGONNET E. Margaret – Patrice HIGONNET L.-R.**, »The Double Helix«, v: *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, ured. Margaret R. Higonnet, Jane Jenson, Sonya Michel, and Margaret Collins Weitz, New Haven, 1987, str. 31–50
- HÖGER Paul**, *Das Post- und Telegrafienwesen im Weltkrieg*, v: Joachim GATTERER – Walter LUKAN (ured.), *Studien und Dokumente zur Österreichisch-Ungarischen Feldpost im Ersten Weltkrieg*, Dunaj, 1989, str. 43–48
- HOLMES Richard**, *Acts of War. Behavior of Men in Battle*, New York 1982
- HUTEČKA Jiří – ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ Radmila**, *Od genderu k maskulinitám*, v: Radmila ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ – Jitka KOHOUTOVÁ – Radmila PAVLÍČKOVÁ – Jiří HUTEČKA in drugi, *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: Koncepty, metody, perspektivy*, Praga 2012, str. 9–20
- HUTEČKA Jiří**, »There Is Nothing New Out Here!« A Case Study of Communication Strategies and Gender Dynamics in the First World War Family Correspondence,« *Theatrum Historiae* 21/2017, str. 167–193
- HUTEČKA Jiří**, *Men under Fire. Motivation, Morale and Masculinity among Czech Soldiers in the Great War, 1914–1918*, New York - Oxford 2020
- KOHOUTOVÁ Jitka**, *Konstrukce otcovské identity v 19. století: aspekt otce-živitele v rodinách české intelektuální buržoazie*, v: Radmila ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ – Jitka KOHOUTOVÁ – Radmila PAVLÍČKOVÁ – Jiří HUTEČKA in drugi, *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti*, Praga 2011
- KUČERA Rudolf**, *Život na příděl: Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praga, 2013
- LAMPRECHT Gerald**, *Feldpost und Kriegserlebnis. Briefe als historisch-biographische Quelle*, Innsbruck 2001
- LATZEL Klaus**, *Vom Kriegserlebnis zu Kriegserfahrung: Theoretische und methodische Überlegungen zur erfahrungsgeschichtlichen Untersuchung von Feldpostbriefen*, v: *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, vol. 56 (1997), str. 1–30
- PATKA Frederick**, *Auch das war die Feldpost. Episoden aus dem dienstlichen Alltag der k.u.k. Feldpost 1914–1918*, v: Joachim GATTERER – Walter LUKAN (ured.), *Studien und Dokumente zur Österreichisch-Ungarischen Feldpost im Ersten Weltkrieg*, Dunaj, 1989, str. 332–334
- PAZDERA David**, *Korespondence jako jeden z pramenů pro výzkum každodennosti českých vojáků rakousko-uherské armády ve Velké válce*, v: *Historie a vojenství*, vol. 52, št. 1 (2003), str. 37–43
- PLASCHKA Richard G. – MACK Karl-Heinz (ured.)**, *Die Auflösung des Habsburgerreiches: Zusammenbruch und Neuorientierung im Donaauraum*, München 1970
- RACHAMIMOV Alon (zdaj Iris)**, *The Disruptive Comforts of Drag: (Trans)Gender Performances among Prisoners of War in Russia, 1914–1920*, v: *American Historical Review*, vol. 111, št. 2 (2006), str. 368–372.
- RACHAMIMOV Alon (zdaj Iris)**, *POWs and the Great War. Captivity on the Eastern Front*, Oxford 2002
- ROPER Michael – TOSH John (ured.)**, *Manful Assertions: Masculinities in Britain since 1800*, Oxford 1991
- ROPER Michael**, *The Secret Battle. Emotional Survival in the Great War*, Manchester 2009
- SCHIKORSKY Ida**, *Kommunikation über das Unbeschreibbare. Beobachtungen zum Sprachstil von Kriegsbriefen*, v: *Wirkendes Wort. Deutsche Sprache und Literatur in Forschung und Lehre*, vol. 42, št. 2 (1992), str. 300–301
- SCHMALE Wolfgang**, *Geschichte des Männlichkeit in Europa (1450–2000)*, Wien 2003

SPANN Gustav, *Zensur in Österreich während des 1. Welt Krieges 1914–1918*. Doktorska disertacija, Univerza na Dunaju, 1972

STEEDMAN Carolyn, *A Woman Writing a Letter*, v: EARLE (ured.), *Epistolary Selves*, str. 111–133

TEJKALOVÁ Jana, *Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády*, v: *Historie a vojenství*, vol. 50, št. 2 (2001), str. 332–370

TOSH John, *A Man's Place: Masculinity and the Middle-class Home in Victorian England*, London 2007

TOSH John, *Hegemonic Masculinity and the History of Gender*, v: Stefan DUDINK – Karen HAGEMANN – John TOSH (ured.), *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History*, Manchester 2004, str. 41–58

TOSH John, *The Old Adam and the New Man: Emerging Themes in the History of English Masculinities, 1750–1850*, v: Tim HITCHCOCK – Michele COHEN (ured.), *English Masculinities, 1660–1800*, London 1999, str. 217–238

TOSH John, *What Should Historians Do with Masculinity? Reflections on Nineteenth-Century Britain*, v: *History Workshop Journal*, r. 38/1994, št. 1, str. 179–202

TROST Ernst, *Zur allgemeinen Erleichterung... Kultur- und Wirtschaftsgeschichte des Tabaks in Österreichs*, Dunaj, 1984

ULRICH Bernd, *Die Augenzeugen: Deutsche Feldpostbriefe in Kriegs- und Nachkriegszeit, 1914–1933*, Essen 1997

ULRICH Bernd, *Feldpostbriefe im Ersten Weltkrieg – Bedeutung und Zensur*, v: Peter KNOCH (ured.), *Die Rekonstruktion des Kriegsalltags als Aufgabe der historischen Forschung und der Friedenserziehung*, Stuttgart 1989

WIERLING Dorothee, *Imagining and Communicating Violence: The Correspondence of a Berlin Family, 1914–1918*, v: Christa HÄMMERLE – Oswald ÜBEREGGER – Birgitta BADER-ZAAR (ured.), *Gender and the First World War*, Oxford 2014, str. 36–51

ZIEMANN Benjamin, *Geschlechterbeziehungen in deutschen Feldpostbriefen des Ersten Weltkrieges*, v: Christa HÄMMERLE – Edith SAURER (ured.), *Briefskulturen und ihr*

Geschlecht: Zur Geschichte der privaten Korrespondenz vom 16. Jahrhundert bis heute, Dunaj 2003, str. 261–282.

ZIEMANN Benjamin, *Geschlechterbeziehungen in deutschen Feldpostbriefen des Ersten Weltkrieges*, v: Christa HÄMMERLE – Edith SAURER (ured.), *Briefskulturen und ihr Geschlecht: Zur Geschichte der privaten Korrespondenz vom 16. Jahrhundert bis heute*, Dunaj 2003

Summary

“THERE IS NOTHING NEW OUT HERE!”

Communication Strategies and Gender Dynamics in the First World War Family Correspondence

The presented paper represents a case study based on two collections of letters exchanged between couples in Moravia during the Great War; one, consisting of about fifty post-cards and letters, written by an officer POW in Russia, his wife and other relatives; and another, of 109 field-cards written by a book-keeper's wife to her husband stationed in Albania during 1918. Using these collections that include either both or – rather uniquely – only the woman's side of the correspondence, the paper follows manifold themes of wartime correspondence, identifying basic strategies employed by respective parties to the wartime dialogue between the frontline and the home front. By doing so, it then goes on to analyze how these reflected the shifts in wartime gender structures and identities, claiming that wartime family correspondence is always “highly gendered” by its very nature.

To do this, it first focuses its attention on communication strategies implemented in the sources, including discursive silence as well as standardized “calming phrases” as a part of wider calming strategies, interspersed with daily routine of family inquiries. Besides that, the text identifies moments in the sources where we can discern that these strategies crumble under the weight of wartime events, leading to anxiety, doubts and subsequent conflict, while, at the same time, both parties to the communication desperately try to maintain their

relationship through various levels of proclaimed solidarity, ranging from emotional to material support practiced over distance.

Through the analysis of couples' correspondence, the text moves on to see this communication as an extension of wartime gender relations and the way these changed under pressure, showing the way correspondence can be understood and used to illustrate broader social realities and practice. In conclusion, the article focuses particularly at the way correspondence mirrors wartime femininity being symbolically empowered, with women becoming the independent, calm and rational, while the men are apparently weakened and even feminized by losing power and control over family businesses, childrens' upbringing, their material self-sufficiency and even their emotional stability.

Keywords: First World War, personal correspondence, wartime society, home front, gender relations, gender history